

บทที่ 2

ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษากฎมีบัญญัติบูรณาการในการจัดการป่าชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : กรณีศึกษาป่าชุมชนโคกหินลาด อ.เมือง จ.มหาสารคาม โดยการศึกษาในครั้งนี้ ผู้ศึกษา ได้ทบทวนทฤษฎีหรือแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาครั้งนี้ ดังนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับกฎมีบัญญัติบูรณาการ

2.1.1 ความหมายของการบูรณาการ

2.1.2 แนวคิดกฎมีบัญญัติท้องถิ่นหรือความรู้ท้องถิ่น

2.1.3 แนวคิดกฎมีบัญญัติสากลหรือความรู้สมัยใหม่

2.1.4 แนวทางการบูรณาการกฎมีบัญญัติท้องถิ่นกับกฎมีบัญญัติสากล

2.2 แนวคิดการจัดการป่าชุมชน

2.3 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับกฎมีบัญญัติบูรณาการ

2.1.1 แนวคิด ความหมายของการบูรณาการ

คำว่า “บูรณาการ” นั้นถูกนำมาใช้มากคำหนึ่งในปัจจุบัน โดยเราจะพบคำคำนี้ทั้งในด้านการศึกษา ศาสนา และการพัฒนาด้านต่างๆ มากมาย โดยเฉพาะด้านการศึกษามีการกล่าวถึงกันมาก มีงานเขียน งานวิจัย วิทยานิพนธ์ทางด้านศึกษาศาสตร์จำนวนมากที่ศึกษาในเชิงบูรณาการ ส่วนในด้านอื่น ๆ ก็มีปรากฏให้เห็นบ้าง ซึ่งความหมายของการบูรณาการ ได้มีปรากฏให้เห็นดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2525) ให้ความหมายของคำว่า บูรณาการรวมหน่วย คือ การนำหน่วยที่แยก ๆ กันมารวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2542) ได้นิยามคำว่า "การบูรณาการ" ไว้ว่า.... การทำให้หน่วยงานย่อย ๆ ทั้งหลายที่สัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกัน เข้ามารวมทำหน้าที่ประสานกลมกลืนเป็นองค์รวมหนึ่งเดียวที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในตัว

Parson (อ้างใน Turner.1991, และสัญญา สัญญาวิวัฒน์.2545) กล่าวให้ความหมายของการบูรณาการว่า หมายถึง การประสานงานและการบำรุงรักษาความสัมพันธ์สำคัญระหว่างหน่วยต่าง ๆ ของระบบ

ภาควิชาการพัฒนชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
(www.cdswtu.com/index.php?option=content&task=view&id=150&Itemid=34) ได้สรุป
ความหมายของคำว่า การบูรณาการไว้ 4 ลักษณะดังนี้

1. คำว่า บูรณาการ ถูกแปลมาจากภาษาอังกฤษ คือ Integrated ซึ่งก็คือ การนำเอา
สิ่งต่างๆ ที่แยกย่อย หรือนำสิ่งต่างๆ เข้ามาเชื่อมโยงกันเพื่อกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
2. คำว่า บูรณาการ หมายถึง การนำสิ่งต่างๆ มาเชื่อมโยงกัน เพื่อให้เกิดสิ่งใหม่ที่มี
พื้นฐานมาจากความหลากหลาย แต่ก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวในเวลาเดียวกัน และความหลากหลายนั้น
สามารถนำไปสู่สิ่งที่ดีกว่า
3. คำว่า บูรณาการ จะไม่หมายถึงเฉพาะแต่การรวมเท่านั้น แต่ยังรวมถึง
ความสัมพันธ์ ความกลมเกลียวไปกันได้ด้วย
4. คำว่า บูรณาการ หมายถึง การจัดในสิ่งย่อยๆ เล็กๆ ระบบเล็กๆ ให้เป็นสิ่ง
เดียวกัน เรืองเดียวกัน หรือระบบเดียวกัน

โดยสรุป คำว่า “บูรณาการ” หมายถึง ความเชื่อมโยง สัมพันธ์หลายสิ่งหลายอย่าง
เข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดสิ่งใหม่ที่ดีกว่า

ปัจจุบันความคิดเรื่องบูรณาการเริ่มมีปรากฏขึ้น จากกลุ่มปัญญาชนก้าวหน้า
นักบวช นักวิทยาศาสตร์ องค์กรประชาชน และกลุ่ม NGO ทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออก จำนวน
หนึ่ง เริ่มมีการใช้คติที่ว่า One for all, All for one. ซึ่งเป็นการมองแต่ละส่วนที่แยกกันให้เป็นหนึ่ง
เดียว ไม่มีการแบ่งแยกมนุษย์กันเอง ทุกคนมีความเท่าเทียมกัน

จากแนวคิดเรื่องการบูรณาการที่กล่าวมา ได้มีการเคลื่อนไหวของนักวิชาการ
นักพัฒนาจำนวนหนึ่ง ซึ่งรวมตัวกันภายใต้มูลนิธิวิถีชีวิตธรรมและมูลนิธิภูมิปัญญา เช่น น.พ. ประเวศ
วະสี อาจารย์เสน่ห์ จามริก อาจารย์เทียนชัย วงษ์ชัยสุวรรณ ที่ใช้นามปากกาว่า ยุค ศรีอาริยะ
เป็นต้น ได้นำเสนอแนวคิด ภูมิปัญญาบูรณาการ ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่มองแบบมิติเดียว และ
มองแบบแยกส่วน จนก่อให้เกิดการพัฒนาที่ไม่สมดุลขยายไปทั่วโลก พร้อมกับนำเสนอทางออก
ให้กับคนในสังคม ภายใต้หนังสือที่ใช้ชื่อว่า ยุทธศาสตร์ประเทศไทย 1999-2000 และหนังสือที่ชื่อ
ภูมิปัญญาบูรณาการ พอสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาตะวันตก ที่เริ่มต้นเมื่อประมาณ 400 ปี เมื่อยุโรป
ค้นพบวิทยาศาสตร์ อันนำมาซึ่งอำนาจมหึมาที่ มนุษย์ไม่เคยมีมาก่อน ชาวยุโรปได้ใช้อาณานิคม
บ้านเล็กเมืองน้อยไปทั่วโลก เพื่อขนย้ายทรัพยากรไปเป็นประโยชน์ของตน โลกจริตที่แพร่กระจาย
ทั่วโลกก่อนให้เกิดความขัดแย้ง สงคราม และการทำลายชีวิตมนุษย์และสิ่งแวดล้อม และภูมิปัญญา
ตะวันตก ได้นำโลกมาสู่จุดวิกฤตจนสุดสายป่านแล้ว วิกฤตการณ์นี้แก้ไขไม่ได้โดยใช้ภูมิปัญญาเดิม
จำเป็นต้องมีการแสวงหาภูมิปัญญาใหม่ ซึ่งภูมิปัญญาใหม่ที่ว่านี้ ก็คือ ภูมิปัญญาบูรณาการ ซึ่งเป็น

ชุดภูมิปัญญาชุดหนึ่งที่เกิดขึ้นในช่วงที่ระบบโลก และสังคมโลกเผชิญวิกฤติ ในยุคปัจจุบัน ชุดภูมิปัญญานี้ หันกลับไปทำทฤษฎีภูมิปัญญาวิทยาศาสตร์แบบเก่าที่มีแนวคิดแบบมิตติเดียว และการมองโลกเป็นเพียงระบบกลไกที่ไร้ชีวิตและแยกส่วนแบบปัจเจก (ยุค ศรีอาริยะ, 2542) ประเทศไทยได้ดำเนินมาบนเส้นทางวิบัติจึงวิกฤติ เพราะเป็นเส้นทางการพัฒนาที่ทำลายฐานของสังคมไทย คือ ทำลายชุมชน ทำลายสิ่งแวดล้อม ทำลายวัฒนธรรม และทำลายจิตวิญญาณ การที่เราล้มลงแล้ว จะลุกขึ้นเดินไปบนทางเดิมก็จะวิกฤติซ้ำซาก ถ้าต้องการฟื้นวิกฤติต้องทบทวนภูมิปัญญาที่ครองโลกอยู่ในปัจจุบัน และแสวงหาภูมิปัญญาใหม่ ภูมิปัญญาที่กำลังเกิดใหม่เป็นภูมิปัญญาบูรณาการที่เคลื่อนขึ้นไปอีกภูมิหนึ่งของมนุษย์ คือ ภูมิเลขตัวตน (transcending wisdom) มนุษย์มีทั้งความมีตัวตน และความเลขตัวตนออกไปในขณะเดียวกัน เมื่อเลขตัวตนก็ทำให้อยู่ร่วมกันด้วยสันติได้ มีกระแสใหญ่หลายอย่างที่กำลังเกิดขึ้นทั่วโลกซึ่งเป็นสัญญาณว่ามนุษย์กำลังเปลี่ยนวิถีคิดใหม่ ได้แก่ กระแสชุมชน และประชาสังคม กระแสจิตสำนึกสิ่งแวดล้อม กระแสบทบาทสตรี กระแสวัฒนธรรมกับการพัฒนา กระแสสุขภาพทางเลือก กระแสวิทยาศาสตร์ใหม่กับจิตสำนึกใหม่ และจักรวาลวิทยากับจิตสำนึกใหม่ ทั้งหมดเป็นกระแสแนวบูรณาการเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ วิถีบูรณาการประกอบด้วย กระบวนทัศน์ใหม่ในการมองความเป็นจริงการเปลี่ยนวัตถุประสงค์ของมนุษย์ใหม่จากมุ่งกำไรสูงสุดไปเป็นการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ อันเป็นบรมธรรม มีพุทธศาสตร์การพัฒนาใหม่ที่ไม้อาเศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง แต่เอาวัฒนธรรมหรือวิถีการดำรงชีวิตร่วมกันเป็นตัวตั้ง เศรษฐกิจวัฒนธรรมนิยมควรเข้าแทนที่เศรษฐกิจทุนนิยมและสร้างเครื่องชี้วัดการพัฒนาใหม่ แทนที่จะวัด GDP หรือรายได้ที่เป็นเงิน แต่ควรวัด GDH (H=happiness) หรือความสุข ความเป็นปึกแผ่นของสังคม และความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม นั่นคือ “ครอบครัวยั่งยืน ชุมชนเข้มแข็ง สิ่งแวดล้อมยั่งยืน” อันเป็นการพัฒนาที่บูรณาการมากกว่าเฉพาะรายได้ที่เป็นตัวเงิน จึงอาจกล่าวได้ว่า ความคิดแบบบูรณาการเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญต่อการเชื่อมประสานระหว่างมิติต่าง ๆ และต่อทุกมิติ เกือบเท่า ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม การศึกษารวมทั้งมิติด้านสิ่งแวดล้อม แนวคิดบูรณาการเน้นที่ผลประโยชน์ร่วมของมนุษยชนเป็นฐาน ภูมิปัญญาบูรณาการเน้นให้ชุมชนเกิดความตระหนักในการหันกลับมาปรับภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่ในชุมชน ในขณะเดียวกันก็ไม่ปฏิเสธที่จะนำเอาภูมิปัญญาตะวันตกมาใช้ เพียงแต่เน้นที่การเลือกรับ ปรับใช้ ในมิติของการบูรณาการไม่ได้มองแบบแยกส่วน (ประเวศ วะสี, 2541, ยุค ศรีอาริยะ, 2542)

2.1.2 แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้ท้องถิ่น

ภูมิปัญญา หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นคำที่ใช้กันแพร่หลายทั่วไปในสังคม และในวงการต่างๆ ทั้งของรัฐ องค์กรพัฒนา นักวิชาการ และสื่อมวลชน นอกจากนั้นยังเป็นคำที่

คาบเกี่ยวกับคำอื่นๆ อีกจำนวนหนึ่ง เช่น ความรู้ท้องถิ่น ความรู้ของชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้พื้นบ้าน คำเหล่านี้อาจจะเริ่มใช้กันอย่างแพร่หลายในช่วงเวลาประมาณยี่สิบปีที่ผ่านมา และได้รับแรงส่งเสริมผลักดันจากกระแสสังคมที่เป็นปฏิกิริยาต่อต้านโลกาภิวัตน์ เกิดการหันมามั่น ความสำคัญของท้องถิ่นและยกย่องความรู้และวิถีชีวิตแบบท้องถิ่น (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.2548)

2.1.2.1 พัฒนาการของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในสังคมไทย

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) ได้กล่าวถึงพัฒนาการของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นกลับมาใช้ใหม่ในสังคมไทยว่า มีที่มาจากหลายกระแส ดังนี้ 1) มาจากกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาประเทศที่ว่า การพัฒนาไม่ว่ารูปแบบใดต้องฟังความคิดเห็นของชาวบ้านให้มาก 2) เป็นผลกระทบจากการสร้างประเทศให้ทันสมัยในยุคอาณานิคม ทำให้เกิดการกระตุ้นให้มีการศึกษาของดีในท้องถิ่นและมรดกไทย โดยรวมเอาคตินิยมบ้านในภูมิภาคต่าง ๆ อีกทั้งมีการก่อตั้งสถาบันต่าง ๆ เช่น ไทยคดีศึกษา ทักษิณคดีศึกษา ล้านนาศึกษา และอีสานศึกษา เป็นต้น 3) ผลกระทบจากกระแสทุนนิยมเสรี ทำให้ชาวบ้านชนบทเป็นหนี้เป็นสิน ชาวบ้านบางส่วนจึงย้อนกลับไปพึ่งตนเองโดยการกินอยู่อย่างประหยัด ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่วิบุลย์ เข้มเฉลิม และมหาอยู่ สุนทรชัย เป็นต้น 4) เป็นผลจากการที่นักวิชาการบางท่านเห็นว่าการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับคนในชนบท ควรหันกลับไปหาภูมิปัญญาที่มีคุณค่าในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทย นักวิชาการเหล่านี้ ได้แก่ สุลักษณ์ ศิวลักษณ์ เสน่ห์ จามริก ประเวศ วะสี ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นิธิ เอียวศรีวงศ์ และเสรี พงศ์พิส เป็นต้น

พัฒนาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในสังคมไทย ยังมีที่มาจากกรณีที่มูลนิธิหมู่บ้าน โดย ดร.เสรี พงศ์พิส และคณะ ได้รวบรวมข้อมูลความคิด และผลงานของผู้รู้ชาวบ้านเพื่อเผยแพร่ และในปี พ.ศ. 2533 ได้ร่วมมือกับเลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติขณะนั้น คือ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง และคณะ ไปเรียนรู้ความจริงจากผู้รู้ชาวบ้านหลายท่าน และจัดสัมมนาระดับชาติ เรื่อง “ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท” ขึ้น ต่อมาได้มีการก่อตั้งมูลนิธิภูมิปัญญาขึ้น และผลิตหนังสือ เรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท ออกเผยแพร่ และมีการเคลื่อนไหวในแวดวงวิชาการ โดยเฉพาะในมหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศหลายแห่งได้มีการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นระดับปริญญาโท และปริญญาเอก ทำให้เกิดความคิดในการนำเอาภูมิปัญญามาใช้ในการแก้ปัญหาของประเทศเพิ่มขึ้น รวมทั้งรัฐบาลก็ให้ความสำคัญจนกำหนดเป็นนโยบายด้านสังคมเน้นการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศ นอกจากนั้น เจื้อน ไขสำคัญที่ทำให้มีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นกลับมาใช้ใหม่ในสังคมไทยอย่างแพร่หลาย ก็คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ที่มีการบรรจุเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น

ไว้ในหมวดสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย มาตรา 46 ความว่า “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอธิปไตยหรือพื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ” (กมลทิพย์ คงอมรประเสริฐ.2548)

จากพัฒนาการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในสังคมไทยเป็นการชี้ให้เห็นว่า แนวทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาแบบตะวันตก ให้ความสำคัญกับความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ก่อให้เกิดปัญหาในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย การหวนกลับไปหาภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้ท้องถิ่นจึงเป็นทางเลือกที่สำคัญ เพราะเป็นความรู้ที่สะท้อนให้เห็นระบบคุณค่าของความเป็นมนุษย์กับธรรมชาติที่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเกื้อกูล

2.1.2.2 สถานะของภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบัน

เมื่อพูดถึงสถานะของภูมิปัญญาในปัจจุบัน มีหลากหลายสถานะด้วยกัน เช่น 1) มองว่าภูมิปัญญาเป็นอุดมการณ์การพัฒนาที่มีกระบวนการที่ก่อให้เกิดจุดเปลี่ยนของการพัฒนา ทำให้การพัฒนาชนบทหันเหออกจากพัฒนากระแสหลัก ไม่มุ่งเน้นการพัฒนาที่เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ และนิยามบทบาทของนักพัฒนาในฐานะผู้เรียนรู้ และถอดรหัสความรู้ที่ชาวบ้านสั่งสมมาออกมาเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติการ 2) มองว่าภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ด้วยวิถีคิดของชาวบ้าน ที่ได้มีการสั่งสมและสร้างขึ้นจากสติปัญญาและประสบการณ์เพื่อแก้ปัญหาในการมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติ และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนด้วยกัน เป็นองค์ความรู้ที่สร้างความภาคภูมิใจให้กับที่ด้อยอำนาจและเป็นยุทธศาสตร์ในการต่อกรกับกระแสโลกาภิวัตน์และสร้าง ความเข้มแข็งทางปัญญาให้สังคมโดยรวม และ 3) ภูมิปัญญาเป็นภารกิจด้านการศึกษาและวัฒนธรรมของรัฐ (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.2547)

2.1.2.3 ความหมายและลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ธวัช ปุณโณทก (2531) เอกวิทย์ ณ ถลาง (2541) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สอดคล้องกันว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจากความรู้ความสามารถในเชิงแก้ปัญหา การปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ มีการ เรียนรู้ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งเพื่อการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์ นอกจากนั้นภูมิปัญญาไม่ได้หมายถึงการศึกษาอดีต ความคิดของคนในอดีตเท่านั้น แต่ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้และประสบการณ์ใหม่ ๆ เพื่อให้

เกิดทางเลือกใหม่ ๆ นั่นคือ ภูมิปัญญายุคหนึ่ง สมัยหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนา ความรอบรู้ของสังคม

ส่วนกมลทิพย์ คงอมรประเสริฐ (2548) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคน ซึ่งได้เรียนรู้มาจากพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ญาติพี่น้อง หรือผู้มีความรู้ในหมู่บ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ ความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับ การดำเนินชีวิต เป็นแนวทาง หลักเกณฑ์ วิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับผู้ล่วงลับไปแล้ว กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกับธรรมชาติ และมองว่า ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา มี 3 ลักษณะ คือ ประการแรก เป็นความรู้ที่คุณธรรม สอนให้คนเป็นคนดี สอนเด็กให้เคารพผู้ใหญ่ มีคามกตัญญู รู้คุณพ่อแม่และผู้มีพระคุณ มีความเอื้ออาทรต่อคนอื่น ประการที่สอง เป็นความรู้ที่สอนให้เคารพ ธรรมชาติ รู้จักพึ่งพาอาศัยธรรมชาติโดยไม่ทำลายให้เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์และบุคคลผู้ล่วงลับไปแล้ว ประการสุดท้าย คือ ความรู้ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สรรคและถ่ายทอดมาให้

นอกจากนั้น ชส สันตสมบัติ (2542) มองว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความรู้ที่มี คุณลักษณะใกล้เคียงกับความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในประเด็นที่เป็นความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเชิง ประจักษ์ ผ่านการพิสูจน์ทดลอง ผ่านกระบวนการคัดสรร ปรับปรุง และพัฒนาอย่างเป็นระบบ แต่ก็อาจจะมีข้อคิดแยกไปจากวิทยาศาสตร์ 2 ประการด้วยกัน คือ

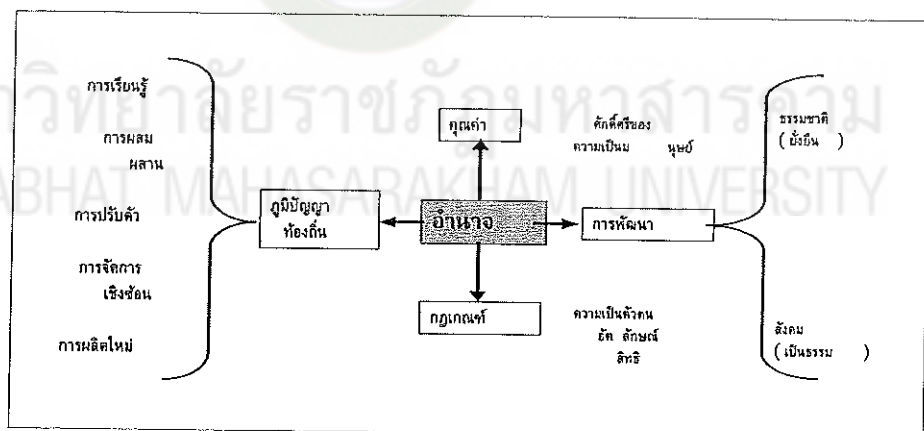
1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่ หรือระบบ นิเวศชุดใดชุดหนึ่ง เป็นความรู้ที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ดวงวิญญาณ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณแห่งใด แห่งหนึ่งโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนในสัมพันธ- ภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่างๆที่ก่อเกิด ดำรงอยู่ และแตกดับไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ซึ่งความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์และ พัฒนาทรัพยากรในระบบนิเวศชุดนั้นอย่างยั่งยืน ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งมีลักษณะ เป็นสากลทั่วไปมากกว่า อาจจะไม่สามารถนำมาใช้เพื่อพัฒนาและจัดการทรัพยากรภายในระบบ นิเวศท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งได้เสมอไป

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะที่เกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติ ทางสังคมและสิทธิมนุษยชน หมายความว่า ระบบนิเวศวัฒนธรรมทุกชุดประกอบกันขึ้นบน เครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติและชุมชน กับ สิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่นๆที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศธรรมชาติชุดนั้นๆ ซึ่งเรื่องราวความสัมพันธ์ ดังกล่าวมักปรากฏอยู่ใน ตำนาน นิทานพื้นบ้าน เทพนิยาย เรื่องเล่า แสดงออกในรูปความเชื่อ

พิธีกรรม จารีต ประเพณี วิถีปฏิบัติ การแสดง และศิลปะแขนงต่างๆ ซึ่งเรื่องราวที่ปรากฏนั้น อาจจะมีสูงน้ไม่ได้อะไรหรือดูไม่น่าเชื่อถือในฐานะคิดและมุมมองทางวิทยาศาสตร์

ในขณะที่อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) ให้ความหมายเชิงกระบวนการของ ภูมิปัญญาว่า เป็นเรื่องของอำนาจ ซึ่งมีนัยเกี่ยวข้องกับ 3 เรื่องด้วยกันได้แก่ ระบบคุณค่า กฎเกณฑ์ และสิทธิ ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาที่อิงกับการพัฒนาเป็นเรื่องของ การจัดการ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยอานันท์ กาญจนพันธุ์มองว่า ภูมิปัญญาที่อิงกัน เป็นความรู้ที่ปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ (Situating Knowledge) เป็นเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ที่มีการ ผสมผสาน การปรับตัว การจัดการ และการผลิตซ้ำ ผลิตขึ้นใหม่อยู่ตลอดเวลา มิใช่ความรู้ที่เป็น อุดมคติและหยุดนิ่งตายตัว มีที่มาหลายแหล่งไม่ยึดติดกับความรู้ชนิดใดชนิดหนึ่งเพียงอย่างเดียว การดำรงอยู่ของภูมิปัญญาที่อิงกันในลักษณะที่ถูกใช้ประโยชน์อย่างค้ำค้ำยาวนานก็เพราะว่ามี กระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เป็นกระบวนการของการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่ เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ช้าบ้าง เร็วบ้าง มีกระบวนการจัดการในลักษณะเชิงซ้อน ประสาน สัมพันธ์หลายระดับจนเกิดความสมดุลตามสภาพความหลากหลายที่ทำให้ไม่เกิดความขาดแคลน ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ 1 กระบวนการของภูมิปัญญาที่อิงกัน

ที่มา : อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544,
จากแผนภูมิข้างต้น จะเห็นว่า อานันท์ กาญจนพันธุ์ มองภูมิปัญญาที่อิงกันเป็น กระบวนการของอำนาจที่มีลักษณะดังนี้

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นระบบคุณค่า ซึ่งระบบคุณค่าพื้นฐานที่สำคัญที่สุดในสังคม คือ คุณค่าที่ให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ในความเชื่อดั้งเดิมของสังคมต่างๆ เวลาที่มองดูพื้นดิน แม่น้ำ ธรรมชาติ เขาไม่ได้เห็นพื้นดิน แม่น้ำ หรือธรรมชาติว่าเป็นเพียงสิ่งที่เป็นลักษณะทางกายภาพหรือเป็นธรรมชาติที่มนุษย์ใช้ประโยชน์เพียงอย่างเดียว หากเขาให้คุณค่ากับสิ่งเหล่านั้น ตามความเชื่อในสังคมไทย เรามองน้ำในลักษณะที่เป็นพระแม่คงคา มองดินเป็นพระแม่ธรณี มองต้นไม้เป็นพระแม่โพสพ ฯลฯ เราไม่ได้มองเห็นธรรมชาติเพียงกายภาพ แต่ให้คุณค่าว่าธรรมชาตินั้นมีคุณค่าอันสำคัญต่อการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์อย่างไร

คุณค่า ในลักษณะเช่นนี้เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นว่าธรรมชาติมีอำนาจเหนือมนุษย์มาก นัก มนุษย์จึงไม่สามารถเป็นเจ้าของธรรมชาติได้ ผู้ที่เป็นเจ้าของธรรมชาติได้ก็คือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เท่านั้น

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นอำนาจที่แสดงออกในรูปของกฎเกณฑ์ กฎเกณฑ์เป็นรูปแบบของอำนาจชนิดหนึ่ง อาจจะเรียกว่า “จารีตประเพณี” หรือ “กฎหมาย” ที่เกิดจากการนำเอาคุณค่ามาสะท้อนเป็นแนวให้คนในชุมชน ในสังคมปฏิบัติตาม กฎเกณฑ์ที่ดีจะต้องเป็นภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับคุณค่าในวัฒนธรรมนั้นๆ และคุณค่าพื้นฐานที่สำคัญของทุกวัฒนธรรมก็คือ คุณค่าศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ดังนั้นกฎเกณฑ์ใดๆ จารีตประเพณีใดๆ หรือกฎหมายใดๆ ที่ไม่เคารพในคุณค่าศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นสิ่งที่ขาดความชอบธรรม ไม่เป็นที่ยอมรับ ไม่มีอำนาจในการใช้บังคับได้เพียงพอ จะเห็นได้ว่าจารีตประเพณีที่กลุ่มคน วัฒนธรรม และสังคมต่างๆ ยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องมายาวนานมักจะสอดคล้องกับคุณค่าและมีความชอบธรรมเสมอ

3. ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของสิทธิ ซึ่งสิทธิในสมัยก่อนเป็นเรื่องเดียวกับ ศักดิ์ศรีของความเป็นคน ที่จะต้องได้รับการยอมรับจากคนอื่น ในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของส่วนรวม มีสิทธิในทรัพยากร การบริหารจัดการอำนาจ ซึ่งเป็นความเข้าใจและการรับรู้ร่วมกันของคนในชุมชน

4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการผลิตใหม่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีคุณลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ กระบวนการผลิตใหม่ ที่สืบสานมาจากจารีตประเพณีเก่า แต่นำมาใช้ในความหมายใหม่ ในสถานการณ์ใหม่ที่ต้องการจะให้คนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเพื่อปรับเปลี่ยนคุณภาพชีวิตของตนเอง มีการดึงความรู้จากที่อื่นมาผสมผสาน มีการปรับตัวเพื่อให้ความหมายใหม่กับจารีตประเพณีเดิมสอดคล้องกับสถานการณ์ใหม่ ทำให้ความรู้ท้องถิ่นได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ ผสมผสาน และปรับตัวตลอดเวลา ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นกระบวนการที่เคลื่อนไหวตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง และไม่เป็นความรู้ชนิดสำเร็จรูปที่จะหยิบเอามาใช้ในเชิงเทคนิคได้

ทันทีทันใด หากต้องมีการเรียนรู้ทำความเข้าใจว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นชนิดนั้นมีกระบวนการอย่างไร ในการผลิตความรู้ใหม่ และจะสามารถทำให้ภูมิปัญญานั้นเกิดประโยชน์ที่แท้จริงต่อการพัฒนาได้ อย่างไร ประโยชน์ที่ว่านี้ก็คือ การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่นำไปสู่การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ที่เปิดกว้างให้คนที่ต้องการพัฒนาได้แสดงศักยภาพของตนเองอย่างเต็มกำลังความสามารถ

5. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ในกระบวนการภูมิปัญญาที่มีเรื่อง อัตลักษณ์ หรือ การสร้างความเป็นตัวตน อัตลักษณ์ คือ พลังในการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม อัตลักษณ์ จึงหมายถึงความพยายามในการสร้างความชอบธรรมให้สิทธิชุมชนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนตามความเชื่อในมิติของคุณค่า ทั้งคุณค่าตามความเชื่อดั้งเดิม และคุณค่าที่มีการปรับเปลี่ยนผ่านกระบวนการผลิตความเชื่อเดิมมาใช้ในสถานการณ์ใหม่ เพื่อจะตอบสนองและปรับตัวกับสถานการณ์ใหม่ที่กำลังเผชิญหน้าอยู่ ในการปรับตัวนั้นชุมชนให้ความสำคัญกับการมองสิทธิชุมชนในมิติของอำนาจมากขึ้น เพราะการที่จะรู้ว่าชุมชนมีสิทธิอย่างไร นั้น ขึ้นอยู่กับการสร้างความชอบธรรม ซึ่งเป็นความพยายามที่จะบอกให้คนอื่นได้รู้ว่า ชุมชนเป็นใคร ที่นำไปสู่การกำหนดความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นในสังคมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนั้นเมื่อกลุ่มชนใดก็ตามที่รวมกันขึ้นเป็นชุมชน พวกเขาที่จะต้องพยายามบอกคนอื่นว่าพวกเขามีตัวตนอยู่อย่างไร ในสังคม

อัตลักษณ์ของชุมชนช่วยบ่งบอกถึงการดำรงอยู่ของของความเป็นตัวตน และก็เป็นตัวตนของความเป็นมนุษย์อีกด้วย ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่ชื่อเรียกขานของกลุ่มชนชาติต่างๆ มักจะมีนัยที่หมายถึงคนทั้งนั้น เช่น คำว่า ชาวปกากะญอ และชาวม้ง ชาวมลาบรี ต่างก็มีความหมายบ่งบอกว่า ฉะนั้นเป็นคน เพราะทุกกลุ่มชนต้องการบอกคนอื่นว่า เขาก็เป็นคนเหมือนกัน ดังนั้นเขาจึงมีสิทธิอันชอบธรรมในการดำรงอยู่และมีสิทธิอันชอบธรรมในการใช้และจัดการทรัพยากรตามภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องและเหมาะสมกับระบบนิเวศและสังคมที่พวกเขาอยู่ อาศัย

ในขณะที่สายัณห์ ไพรชาญจิตร (2547) ได้กล่าวถึง ภูมิปัญญา ว่าหมายถึง ระบบความรู้ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรมหรือทักษะในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ ในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันทั้งในระดับปัจเจกกับปัจเจก ระดับกลุ่มกับกลุ่ม ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพ และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติให้อยู่ในสภาวะสมดุลเป็นปกติอยู่เสมอ

นอกจากนี้ภูมิปัญญาทั้งแบบสากลและแบบท้องถิ่น ล้วนเป็นสิ่งที่ผูกพันอย่างแนบแน่นอยู่กับ วัฒนธรรม หรือจะเหมารวมว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับวัฒนธรรมก็ว่าได้ เพราะวัฒนธรรม เป็นกลไกในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์

ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งในระดับปัจเจก ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน และระดับสังคม ให้อยู่ในสภาวะปกติ เป็นธรรมชาติ และสมดุลอยู่เสมอ นั่นเอง ภูมิปัญญา จึงเป็นทั้งระบบวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่สำคัญในชุมชน/สังคมมนุษย์และเป็นทรัพยากร วัฒนธรรม : cultural resources ประเภทหนึ่งที่มีมนุษย์สามารถเอามาจัดการให้เกิดประโยชน์ทางการ พัฒนาชุมชนได้

ภูมิปัญญา ในฐานะที่เป็นทั้ง ความรู้ และ ทรัพยากรวัฒนธรรม โดยทั่วไปมี 2 ประเภทและมีแหล่งที่อยู่ 2 ลักษณะ ได้แก่

1) ความรู้ฝังลึก (tacit knowledge) หรือ ความรู้ในคน ความรู้ติดคน เป็น ความรู้ชนิดที่เกิดจากการเรียนรู้สะสมผ่านประสบการณ์ลองผิดลองถูกของแต่ละคน หรือเกิดจากการค้นคว้าทดลองด้วยตนเองจนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งที่สามารถนำมาปฏิบัติ หรือแสดงออกเชิง พฤติกรรมจนชำนาญเป็นทักษะในการกระทำให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงอยู่อย่างปกติของ ตนเอง กลุ่ม ชุมชน และสังคมที่ตนเองสังกัดอยู่ได้ ความรู้ชนิดนี้มีอยู่ในตัวคนที่ยังมีชีวิตอยู่ เป็น ความรู้ที่ฝังแน่นอยู่ในสมองของคนที่เป็นเจ้าของความรู้ นั้น ซึ่งอาจเรียกว่าเป็น ความรู้คู่ชีพ (vital / breathable knowledge)

2) ความรู้นอกตัวคน ความรู้ในตำรา ความรู้ติดของ (explicit knowledge) เป็น ความรู้ชนิดที่ฝัง หรือแฝงอยู่กับวัตถุสิ่งของ สิ่งก่อสร้าง วัสดุอุปกรณ์ หรือทรัพยากรวัฒนธรรม ชนิดที่จับต้องได้ (tangible forms) ที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาใช้ประโยชน์ตามความรู้ ความสามารถในแต่ละภูมิโนเวศในแต่ละยุคสมัยหรือแต่ละช่วงเวลาในอดีตที่อาจจะต้องมีวิธีการ จัดการชุด คั้น สกัด สังเคราะห์เอาความรู้ออกมา และแปรรูปความรู้ให้สามารถนำไปใช้งานได้อีก ทอดหนึ่งเนื่องจากเป็นความรู้เก่าที่ผู้คนปัจจุบันอาจไม่เข้าใจ หลงลืม ขาดทักษะความชำนาญใน การใช้สอย หรือในอีกลักษณะหนึ่งก็เป็นความรู้ที่ได้รับการบันทึกถ่ายถอดออกมาในรูปแบบของ สื่อบันทึกความรู้รูปแบบต่างๆทั้งหนังสือ ตำรา เทปบันทึกเสียง คำสอน ป้ายนิเทศ นิทรรศการ ฯลฯ ซึ่งความรู้ตำราหรือรูปบางเรื่องสามารถนำมาใช้ได้เลย แต่บางเรื่องก็จำเป็นต้องศึกษา แปลความ และทำความเข้าใจกันใหม่จึงจะนำไปใช้ประโยชน์ได้

ความรู้ ภูมิปัญญา หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ร่วมกันและเกี่ยวข้องกับ สัมพันธสัมพันธ์อย่างประสานสัมพันธ์กับระบบย่อยของวัฒนธรรมระบบใดระบบหนึ่งหรือหลายระบบ ได้แก่ ระบบการศึกษา ระบบศาสนาและความเชื่อ ระบบการเมือง ระบบเศรษฐกิจ ระบบ การแพทย์และสุขภาพอนามัย ระบบวิทยาศาสตร์-เทคโนโลยี ระบบครอบครัวและเครือญาติ ระบบการสื่อสาร ระบบการแสดงออก ศิลปะและการพักผ่อนหย่อนใจ เห็นได้เป็นรูปธรรมใน แขนงอาชีพตามความชำนาญเชิงทักษะปฏิบัติการของผู้คนในสังคม และชุมชนต่างๆ ทั้งทางด้าน

การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ เทคโนโลยี การเกษตร การอุตสาหกรรม การทหารและการป้องกันประเทศ การศึกษา การศาสนา การจัดการน้ำ ป่า ที่ดิน การแพทย์และสาธารณสุข การสื่อสาร การคมนาคมขนส่งทางบก ทางน้ำ การก่อสร้าง การต่อเรือ การสร้างงานศิลปะ การแสดงและบันเทิง กีฬาและนันทนาการ การท่องเที่ยว การเสริมสวย การโรงแรม ภัตตาคาร กิจการสวนสนุก การพิพิธภัณฑ์ กิจกรรมสมาคม ชมรม การสหกรณ์ และการพัฒนาชุมชนมิติต่างๆ ฯลฯ ซึ่งในบางสังคม บางชุมชนอาจจะมีแขนงอาชีพและความเชี่ยวชาญเฉพาะไม่ซับซ้อน โดยเฉพาะสังคมเกษตรกร ช่างฝีมือในชนบท หรือสังคมชาติพันธุ์และชนเผ่าที่ค่อนข้างโดดเดี่ยว แยกอยู่ห่างจากสังคมวัฒนธรรมอื่น แต่ในสังคมเมือง สังคมอุตสาหกรรม-พาณิชย์กรรม และสังคมที่พัฒนาแบบสมัยใหม่ก็มีแขนงอาชีพแบ่งย่อยแยกออกไปตามความเชี่ยวชาญเฉพาะทางมากมาย และซับซ้อน ในแต่ละแขนงอาชีพก็มักสร้างสรรค์ทั้งความรู้ทางวิชาการและวัตถุทางวัฒนธรรมที่เรียกว่าเทคโนโลยีขึ้นมาใช้ประโยชน์กันมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในห้วงเวลาสองสามร้อยปีที่ผ่านมามีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องมาจากการแพร่กระจายของแนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยโดยใช้อุตสาหกรรมเป็นเครื่องมือ และก่อให้เกิดลัทธิบริโภคนิยมทางวัตถุอย่างเข้มข้น ซึ่งในห้วงเวลาดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงสถานะภูมิปัญญาจากความเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมสมัยใช้ประโยชน์และความรู้คู่ชีพ ไปสู่สถานะของทรัพยากรทางโบราณคดี มรดก และความรู้ดีของ ทำให้สิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นวัตถุ เทคโนโลยี ภูมิปัญญาความรู้ ความเชื่อ แบบแผนและวิถีปฏิบัติต่างๆเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ภูมิปัญญามีปรากฏอยู่ในทุกถิ่นทุกสถานที่ที่เคยมีคนอาศัยอยู่ และในสถานที่ที่มีคนอยู่อาศัยในปัจจุบัน และส่วนใหญ่มิได้เป็นของสมัยใดสมัยหนึ่ง โดยเฉพาะ หากมีทั้งส่วนที่เป็นของเก่า ภูมิปัญญาเก่าที่เรียกว่า มรดก : heritage ที่ตกทอดมาจากอดีต และภูมิปัญญาความรู้ใหม่ เป็นของใหม่ร่วมสมัยยังใช้ประโยชน์ : creation & vital knowledge อยู่ด้วย

ส่วนนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2547) ได้พูดถึง ลักษณะจำเพาะของ ความรู้ของชุมชน หรือความรู้ท้องถิ่นนั้น 4 ประการ คือ

1. มีลักษณะเป็นความรู้ในเชิงปฏิบัติ เพื่อตอบปัญหาบางอย่างในเชิงปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา การทำมาหากิน การอยู่อาศัย การรักษาโรค หรืออะไรก็ตามแต่

2. มีมุมมองเกี่ยวกับศาสนธรรม คือ ความรู้ไม่ได้มาลอยๆ แต่จะมาพร้อมกันกับมุมมอง หรือทำที่ต่อโลก หรือต่อชีวิตที่มีลักษณะมาจากฐานของศาสนธรรม เป็นความรู้ในเชิงเอื้อเพื่อเอื้อแก่ ไม่ใช่การแข่งขัน

3. ความรู้ท้องถิ่นเป็นความรู้ที่จะตอบปัญหาเฉพาะถิ่น มากกว่าจะเป็นความรู้ที่จะประกาศความเป็นสากล ความรู้ท้องถิ่น คือ ความรู้ที่ไม่เป็นทฤษฎี ใช้ได้ในแต่ละท้องถิ่น ชุมชนอื่นจะหยิบไปใช้ก็ต้องประยุกต์ ไม่สามารถหยิบไปใช้ใดๆ ได้ จึงเป็นความรู้ที่สัมพันธ์กับคน

4. ความรู้ท้องถิ่น มักไม่อยู่ในรูปของลายลักษณ์อักษร แต่จะฝากไว้ในประเพณี อาจจะมีพิธีกรรมเสริมด้วย หรือไม่ก็ฝากไว้ในวัฒนธรรม คือ ฝากไว้ในวิถีชีวิตของคน ดังนั้น ความรู้กับชีวิต จะต้องสัมพันธ์เชื่อมโยงกันตลอดเวลา

จากความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นระบบความรู้ที่คนในท้องถิ่น สังคม สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง มีลักษณะที่ไม่หยุดนิ่ง มีความเป็นพลวัตและสะท้อนให้เห็นอำนาจที่เป็นระบบคุณค่า กฎเกณฑ์ และสิทธิชุมชน รวมทั้งมีลักษณะของการผลิตซ้ำมาอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น

2.1.2.4 กระบวนการสร้างและสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

กมลทิพย์ กองมรประเสริฐ (2548) ได้กล่าวถึงแนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญามาใช้ในปัจจุบัน ได้แก่ 1) การอนุรักษ์ คือ การบำรุงรักษาความรู้ หรือสิ่งที่ดั้งเดิมไว้ เช่น ประเพณีต่าง ๆ หัตถกรรม และคุณค่าหรือการปฏิบัติเพื่อความสัมพันธ์อันดีกับคนและสิ่งแวดล้อม 2) การฟื้นฟู คือ การรื้อฟื้นความรู้หรือสิ่งที่ดั้งเดิมต่าง ๆ ที่สูญหายไป เปลี่ยนไป เลิกไป หรือกำลังจะเลิก ให้กลับมาเป็นประโยชน์แก่ผู้คนในสมัยนี้ เช่น การรื้อฟื้นดนตรีไทย การฟื้นฟูการเกษตรผสมผสาน ที่ปู่ย่าตายาย เคยทำมาก่อน การฟื้นฟูประเพณีการผูกเสี่ยวหรือผูกมิตรในภาคอีสาน เพื่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน หรือชาวบ้านกับข้าราชการ 3) การประยุกต์ คือ การปรับหรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน ให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป เช่น การใช้ยาสมุนไพรในโรงพยาบาลร่วมกับการรักษาสมัยใหม่ การประยุกต์การบวชมาเป็นการทำพิธีบวชต้นไม้ เพื่อให้คนร่วมมือกันอนุรักษ์และรักษาป่ายิ่งขึ้น การประยุกต์ประเพณีการทำบุญข้าวเปลือกที่วัดมาเป็นการสร้างธนาคารข้าวเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ขาดแคลน 4) การสร้างใหม่ คือ การคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ที่สัมพันธ์กับความรู้ดั้งเดิม เช่น การประดิษฐ์โพงกลางซึ่งเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งในภาคอีสาน มีลักษณะคล้ายกับระนาด แต่แตกต่างทั้งรูปแบบและเสียง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2547) กล่าวถึงกระบวนการสร้างและสืบทอดความรู้ท้องถิ่นว่า เกิดขึ้น 4 ลักษณะ คือ

1. ความรู้ถูกสร้าง หรือคิดขึ้น โดยบุคคล หรือกลุ่มบุคคล เพื่อตอบปัญหาบางอย่างที่มีอยู่ในชุมชน หรือท้องถิ่นนั้นๆ คำตอบของชุมชนสมัยก่อน เป็นการตอบปัญหาร่วมกันของชุมชน และกระบวนการเกิดที่มีลักษณะเป็นสาธารณะตั้งแต่ต้น

2. กระบวนการสร้างและสืบทอดความรู้ ตัวความรู้จะได้มาจากชุมชนอื่นก็ได้ เช่น อาจจะได้มาจากการอพยพย้ายถิ่น หรือจากการชุมชนหนึ่งไปสัมพันธ์กับอีกชุมชนหนึ่ง ไม่ว่าจะโดยทางเศรษฐกิจ ทางการเมือง หรืออะไรก็ตามของคนในชุมชน

3. ความรู้ถูกสืบทอดในครอบครัว และสืบทอดกันเองในชุมชน โดยมีบ้าน วัด โบสถ์ หรือมัสยิด เข้ามาช่วยเสริมมุมมองทางศาสนธรรม สมัยก่อนบ้านและวัดมีบทบาทในเรื่องนี้ค่อนข้างมาก ไม่ว่าจะเป็นงานประเพณี วิถีการผลิต เป็นแหล่งความรู้ของชุมชนที่สำคัญ

4. ความรู้ในชุมชนที่ผ่านมา เราจะเห็นได้ว่า ผู้สร้าง ผู้สืบทอด ผู้ใช้ความรู้ จะเป็นกลุ่มคน เป็นชุมชนทั้งหมด แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่า มันมีความรู้ที่เกิดขึ้น ผดุงรักษาสืบทอดไว้โดยบุคคล หรือที่เรียกว่าผู้เชี่ยวชาญ

จากแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า กระบวนการสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้ท้องถิ่น จะเริ่มจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การผสมผสานกับความรู้ใหม่ การปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย รวมทั้งการการสร้างใหม่หรือผลิตซ้ำ ผ่านกิจกรรมประเพณีของชุมชนท้องถิ่น

2.1.2.5 ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือองค์ความรู้ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร

การให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรถูกพัฒนาขึ้นมาท่ามกลางวิกฤตปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยเห็นว่าระบบการจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์ที่รัฐใช้อยู่มีข้อบกพร่องหลายประการ โดยเฉพาะในแง่ของการยึดแบบแผนการจัดการเชิงเดี่ยว และใช้ความรู้ที่ลอกเลียนมาจากตะวันตกซึ่งไม่สอดคล้องกับความหลากหลายของระบบนิเวศและวัฒนธรรมในสังคมไทย การจัดการโดยรัฐนอกจากจะไร้ประสิทธิภาพแล้วยังเป็นมูลเหตุสำคัญของวิกฤติปัญหาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมตลอดจนปัญหาความไม่เท่าเทียมในการจัดสรรทรัพยากรอันนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐ กลุ่มธุรกิจ และประชาชนในท้องถิ่น

การเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นได้ใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรของตนเอง เป็นทางออกที่ถูกนำเสนอขึ้นเพื่อแทนที่การจัดการโดยรัฐที่ไร้ประสิทธิภาพ และเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาในข้างต้น นัยของข้อเสนอนี้มีได้เป็นเพียงการเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบความรู้ หรือแนวทางการจัดการทรัพยากรที่รัฐใช้อยู่เท่านั้น หากยังเป็นการท้าทายอำนาจรัฐในทางการเมือง โดยเสนอให้มีการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรจากที่เคยถูกผูกขาดโดยรัฐมาตลอด ไปสู่การจัดการโดยประชาชนอย่างแท้จริง การผลักดันทางการเมืองถูกขับเคลื่อนผ่านงานวิจัยทางวิชาการหลายฉบับที่ยืนยันถึงระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนทั้งต่อระบบนิเวศ และระบบชีวิตของชุมชน (อัจฉรา รักษ์ยุติธรรม, 2543)

ส่วนปริศนา พรหมา และมนตรี จันทวงศ์ (2541) ได้กล่าวถึงองค์ความรู้ในการจัดการป่าของชุมชน กรณีหมู่บ้าน 3 แห่งในภาคเหนือที่เคยศึกษา โดยแสดงให้เห็นว่า ระบบการผลิตของชุมชนต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในทุก ๆ ด้าน ชุมชนจึงจะสามารถดำเนินวิถีของชุมชนต่อไปได้ ซึ่งปรากฏให้เห็นจากการจำแนกการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนในแบบดั้งเดิมหรือการจำแนกแบบใหม่ที่ใช้กันในปัจจุบัน ซึ่งมี 3 ลักษณะ คือ พื้นที่ป่าชุมชน พื้นที่เกษตรกรรม และพื้นที่ตั้งของชุมชน ซึ่งในแต่ละพื้นที่มีการจำแนกในรายละเอียดลงไปอีก ในความสัมพันธ์ของระบบการผลิตดังกล่าวนี้ ความรู้ความเข้าใจของชุมชนต่อทรัพยากรธรรมชาติ ต่างก็มีแบบแผนที่ชัดเจนระดับหนึ่ง ที่ถูกสั่งสมและถ่ายทอดผ่านคนรุ่นแล้วรุ่นเล่า เป็นองค์ความรู้ชุดหนึ่งที่มีรายละเอียดครอบคลุมทุกด้าน เป็นวัฒนธรรมของชุมชนที่มีความสมบูรณ์ทั้งในเชิงความรู้ต่อการจัดการระบบนิเวศและการให้คุณค่าเชิงจริยธรรมต่อการใช้ความรู้นั้น ๆ เพื่อให้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติเกิดความยั่งยืน ซึ่งองค์ความรู้ที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนก็คือ องค์ความรู้ของชุมชนที่มีต่อระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งองค์ความรู้ชนิดนี้ เป็นความรู้ของชุมชนที่มีต่อสรรพสิ่งในระบบนิเวศนั้น มิได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อนและการเรียนรู้จริงผ่านการปฏิบัติ ภายใต้วิถีชีวิตของชุมชน การรู้จักใช้สมุนไพรชนิดหนึ่ง ก็เกิดจากการใช้จริงในยามเจ็บป่วยและจดจำไว้ การรู้จักวิธีการจับปลาให้แก่นั้น ก็เกิดจากการสั่งสอนจากรุ่นสู่รุ่น และองค์ความรู้ดังกล่าวนี้ยังสามารถประมวลเป็นความรู้แยกย่อยลงไปได้อีก เช่น ความรู้ต่อระบบนิเวศของป่า ความรู้ในการทำไร่หมุนเวียน ความรู้ต่อบทบาทของป่าชุมชนกับพื้นที่ป่ารอบนอก และความรู้ในเรื่องของความหลากหลายทางชีวภาพ

ในขณะที่สโตส สร้างโสภและคณะ (2549) ได้กล่าวถึงความรู้ชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรว่า ความรู้ในชุมชนเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง มีการเคลื่อนไหวตามเงื่อนไขของชุมชนในช่วงนั้น ๆ ซึ่งความรู้ดังกล่าวนี้มี 2 ประเภท คือ 1) ความรู้ดั้งเดิม ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยในอดีตนั้น ชุมชนใช้ความเชื่อ ศรัทธาในการเคารพธรรมชาติและชุมชนใช้หลักความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการปกป้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ซึ่งความรู้ดั้งเดิมที่ว่านี้ ไม่ได้หมายถึงความรู้ที่ถูกจัดเก็บ รวบรวมไว้เป็นเอกสารรูปเล่ม แต่อย่างไรก็ตาม แต่เป็นสิ่งที่ทุกคนตระหนักรู้ร่วมกันเท่านั้น ความรู้ต่าง ๆ ที่ทุกคนรับรู้ร่วมกัน จะมีลักษณะนามธรรม เช่น ความเชื่อผีสาง การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งทุกคนจะมีมิติตามเชื่อในบริบทของตนเอง และชุมชนจะสร้างรูปธรรมในลักษณะของพิธีกรรมปฏิบัติ ที่ทุกคนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมนั้น ๆ เช่น พิธีไหว้ศาลป่าชุมชน เป็นต้น 2) ความรู้ใหม่ เป็นความรู้ที่ผ่านกระบวนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อการใช้ประโยชน์ของชุมชน ซึ่งกระบวนการที่จะนำไปสู่

ความรู้ใหม่ คือ ชุมชนได้มีการทำความเข้าใจความรู้ที่มี ใช้ประโยชน์จากความรู้ที่มี และทบทวนความรู้ที่ใช้แล้ว เพื่อนำไปสู่การยกระดับความรู้เพื่อการใช้ประโยชน์ในครั้งต่อไป

นอกจากการพูดถึงความรู้ของชุมชนทั้ง 2 ประเภทดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังพูดถึงเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ชุมชนหรือการพัฒนาความรู้ของชุมชนว่า มี 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ ปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชนเอง และปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบชุมชน โดยปัจจัยภายใน ประกอบด้วย ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สถานการณ์ชุมชน ศักยภาพผู้นำ และกระบวนการเรียนรู้ชุมชน โดยประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการเรียนรู้ของชุมชน ในการทำความเข้าใจต้นทุนของชุมชนที่มีอยู่เดิม พัฒนาการขององค์กร และผลที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ส่วนวัฒนธรรมประเพณี ถือเป็นหัวใจของชุมชนในการแสดงออกหรือได้ตอบป้อนกับปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบกับชุมชน ในขณะที่สถานการณ์ชุมชนในแต่ละช่วงเวลา ก็มีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ศักยภาพของชุมชนถือเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือเกิดความรู้ใหม่ ๆ และสุดท้ายกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้หรือการพัฒนา และยกระดับความรู้เดิมที่มีอยู่เป็นความรู้ใหม่ที่ต้องอาศัยบทเรียนและประสบการณ์ ส่วนปัจจัยภายนอกที่เป็นเงื่อนไขภายนอกชุมชนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ชุมชน ได้แก่ กระแสการพัฒนาโลก นโยบายการพัฒนาประเทศไทย และเงื่อนไขสภาพพื้นที่นั้น ๆ โดยกระแสการพัฒนาโลก หรือกระแสโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันได้เคลื่อนย้ายทุนจากโลกตะวันตกสู่โลกตะวันออก นอกจากนี้ยังเคลื่อนย้ายความรู้ วัฒนธรรม ความเชื่อที่เป็นตัวทำลายสังคมดั้งเดิมของชุมชน ผนวกเข้านโยบายการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นกระแสหลักรวมถึงเงื่อนไขสภาพพื้นที่

จะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า ล้วนเป็นองค์ความรู้ที่ผ่านการสั่งสม สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ที่สำคัญคือเป็นองค์ความรู้ของชุมชนที่สะท้อนให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ภายใต้ระบบนิเวศหนึ่ง ความรู้ดังกล่าวมักถูกใช้เพื่อความยั่งยืนของระบบนิเวศควบคู่กับการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม ซึ่งความรู้ของชุมชนมีทั้งความรู้ดั้งเดิมและความรู้ใหม่ที่ผ่านการพัฒนาภายใต้เงื่อนไขทั้งภายในและเงื่อนไขภายนอกดังที่กล่าวมาแล้ว

2.1.3 แนวคิดภูมิปัญญาสากลหรือภูมิปัญญาสมัยใหม่

ภูมิปัญญาสากลหรือภูมิปัญญาสมัยใหม่ ส่วนใหญ่มาจากกลุ่มประเทศทางตะวันตก ซึ่งได้แก่ประเทศในทวีปยุโรป สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ รวมทั้งประเทศญี่ปุ่นซึ่งเป็นที่ประเทศผู้นำการพัฒนาในกลุ่มเอเชียด้วย โดยทั่วไปภูมิปัญญาสมัยใหม่ มีลักษณะดังนี้

1) มาจากพื้นฐานความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี อันเป็นผลมาจากการคิดค้นทางด้านต่าง ๆ ทำให้เกิดความรู้สมัยใหม่ทางด้านวิทยาศาสตร์ และนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ความรู้ด้านการแพทย์และสาธารณสุขสมัยใหม่ ความรู้ด้านสถาปัตยกรรมและวิศวกรรมศาสตร์ที่นำมาใช้พัฒนาที่อยู่อาศัย ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ที่นำมาใช้ในการขนส่งและการสื่อสาร เป็นต้น

2) มาจากพื้นฐานระบบอุตสาหกรรม ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์และความรู้สมัยใหม่หลายด้าน ได้นำไปใช้ระบบการผลิตที่สามารถผลิตโดยเครื่องจักรกล มีมาตรฐานและผลิตได้ครั้งละมากๆ ผลผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมทำให้มีเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ทั้งที่ใช้ในสถานที่ทำงานและในสถานที่อยู่อาศัย ลักษณะสำคัญของระบบอุตสาหกรรมประการหนึ่งคือ การสามารถสร้างผลผลิตได้จำนวนมาก ในระยะหลังผลผลิตที่มาจากระบบอุตสาหกรรมมีทั้งที่เป็นปัจจัยสี่ และสิ่งที่เกิดความจำเป็นของมนุษย์เพิ่มจำนวนมากขึ้น

3) มาจากบริเวณที่มีสภาพภูมิอากาศอบอุ่นจนถึงหนาว ประเทศในกลุ่มตะวันตกซึ่งมีส่วนสำคัญในการสร้าง ภูมิปัญญาสมัยใหม่ ส่วนใหญ่มีที่ตั้งอยู่ในเขตอบอุ่นและเขตหนาว ดังนั้นการสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุ จึงมีพื้นฐานสำคัญมาจากสภาพภูมิอากาศเขตอบอุ่นหรือเขตหนาว แตกต่างจากสังคมไทยที่มีอากาศร้อนชื้น

4) ลักษณะอื่น ๆ ได้แก่ ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณี และการนับถือศาสนาของแต่ละประเทศ ก็มีส่วนสำคัญในการช่วยสร้างภูมิปัญญาสากลหรือภูมิปัญญาสมัยใหม่ ส่วนยุวบุษ ทินลักษณะ (2548) ได้สรุปลักษณะเฉพาะของความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไว้ดังนี้

1. มีความเป็นสากล หรือเป็นความรู้ของโลก (Universal or Global Knowledge) เพราะเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นโดยสถาบันทางวิทยาศาสตร์ สถาบันวิชาการ และภาคอุตสาหกรรม ความรู้ที่ได้จะเป็นความรู้ที่มีลักษณะเป็นจริงใน (เกือบ)ทุกที่ไม่ว่าความรู้นั้นจะอยู่ที่ใด

2. ความรู้มีลักษณะมองเห็นเด่นชัด (Explicit) การสร้างความรู้ขึ้นผ่านกระบวนการที่ชัดเจนในการสังเกต ทดลอง และการพิสูจน์ความถูกต้อง ด้วยกระบวนการที่เรียกว่า กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) กระบวนการนี้ทำให้ง่ายต่อการบ่งชี้แต่ละขั้นว่า เป็นอย่างไร

3. มีการถ่ายทอดผ่านตัวหนังสือโดยสามารถเรียนรู้ได้จากการศึกษาในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ เมื่อความรู้มีการสร้างขึ้นอย่างมีขั้นตอนชัดเจนและมีการจดบันทึกไว้อย่าง

ดีในหนังสือและตำราต่าง ๆ จึงทำให้สามารถนำไปสอนแก่คนอื่นได้ง่าย โดยผ่านระบบการศึกษาที่เป็นทางการ (Formal education) เช่น การศึกษาในระบบโรงเรียนและมหาวิทยาลัย

4. เป็นความรู้ที่เป็นทฤษฎี ความรู้ได้มาจากการตั้งสมมติฐาน และกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ การศึกษาจะทำในห้องทดลองปฏิบัติการ และมักจะออกมาในรูปของโมเดลหรือแบบจำลองทางวิทยาศาสตร์หรือคณิตศาสตร์

5. ไม่มีค่านิยมใด ๆ ทางสังคม แยกตัวความรู้ออกจากทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมาไม่มีความเกี่ยวพันใด ๆ กับขนบธรรมเนียมประเพณี อย่างไรก็ตามโลกทัศน์ที่เป็นกำเนิดของความรู้วิทยาศาสตร์ คือ การเอาชนะธรรมชาติในฐานะผู้ที่สามารถควบคุมธรรมชาติให้เป็นไปตามที่ต้องการ

6. เป็นความรู้ที่พยายามแยกย่อยลงในรายละเอียดของสิ่งที่ศึกษาให้มากที่สุด (compartmental) เพื่อคว่ามีความจริงอะไรซ่อนอยู่ในสิ่งที่เห็นภาพใหญ่นั้น

นอกจากนั้นยังได้เปรียบเทียบให้เห็นลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีหรือความรู้สมัยใหม่ ดังตารางที่ปรากฏ ดังนี้

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบลักษณะความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous Knowledge)	ความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Science and Technology)
1. มีความเป็นท้องถิ่น (Local) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีรากอยู่ในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ความรู้จะถูกสร้างขึ้นจากชุดประสบการณ์โดยคนที่อยู่ในชุมชนนั้น ความรู้นี้จึงมีความเฉพาะตัว ขึ้นอยู่กับบริบทเป็นอย่างมาก	1. มีความเป็นสากล หรือเป็นความรู้ของโลก (Universal or Global Knowledge) เพราะเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นโดยสถาบันทางวิทยาศาสตร์ สถาบันวิชาการ และภาคอุตสาหกรรม ความรู้ที่ได้จะเป็นความรู้ที่มีลักษณะเป็นจริงใน (เกือบ)ทุกที่ไม่ว่าความรู้นั้นจะอยู่ที่ใด
2. ความรู้มักมีลักษณะเป็นความรู้ที่ฝังลึก อยู่ในบุคคล (Tacit) ผู้ใช้ความรู้นั้น	2. ความรู้มีลักษณะมองเห็นเด่นชัด (Explicit) การสร้างความรู้ผ่านกระบวนการที่ชัดเจนในการสังเกต ทดลอง และการพิสูจน์ความถูกต้อง ด้วยกระบวนการที่เรียกว่ากระบวนการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) กระบวนการนี้ทำให้ง่ายต่อการบ่งชี้แต่ละขั้นว่า เป็นอย่างไร

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous Knowledge)	ความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Science and Technology)
4. เป็นความรู้ที่มาจากประสบการณ์มือทำ และประสบการณ์มากกว่าเป็นความรู้จากทฤษฎี กล่าวกันว่า ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ ได้ผ่านการทดสอบในห้วงเวลาใน "ห้องปฏิบัติการทางสังคมเพื่อการอยู่รอด" ของชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ	4. เป็นความรู้ที่เป็นทฤษฎี ความรู้ได้มาจากการตั้งสมมติฐาน และกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ การศึกษาก็จะทำในห้องทดลองปฏิบัติการ และมักจะออกมาในรูปแบบของโมเดลหรือแบบจำลองทางวิทยาศาสตร์หรือคณิตศาสตร์
5. มีรากหลักปรัชญาในโลกทัศน์ทางศาสนา ความสำคัญด้านจิตวิญญาณและค่านิยมของชุมชนในสังคม เช่น จริยธรรมความเชื่อในเรื่องบาป-บุญคุณ-โทษ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การพึ่งตนเองได้ การเคารพธรรมชาติ	5. ไม่มียึดถือค่านิยมใด ๆ ทางสังคม แยกตัวความรู้ออกจากทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมาไม่มีความเกี่ยวพันใด ๆ กับขนบธรรมเนียมประเพณี อย่างไรก็ตามโลกทัศน์ที่เป็นกำเนิดของความรู้วิทยาศาสตร์ คือ การเอาชนะธรรมชาติในฐานะผู้ที่สามารถควบคุมธรรมชาติให้เป็นไปตามที่ต้องการ
6. เป็นความรู้ที่มองสรรพสิ่งอย่างองค์รวม (Holistic) ความสมดุลของร่างกายและจิตวิญญาณ มีความสำคัญในการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้	6. เป็นความรู้ที่พยายามแยกย่อยลงในรายละเอียดของสิ่งที่ศึกษาให้มากที่สุด (compartmental) เพื่อดูว่ามีความจริงอะไรซ่อนอยู่ในสิ่งที่เป็นภาพใหญ่นั้น

2.1.4 แนวทางการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล

ในสังคมซึ่งมีการติดต่อสัมพันธ์ในวงกว้างทั้งระดับข้ามภูมิภาคในประเทศและระดับระหว่างประเทศ ผู้ที่อาศัยอยู่ในสังคมจะได้รับข้อเสนอใหม่ ๆ จากสังคมภายนอกให้เลือกเป็นแนวปฏิบัติใหม่อยู่เสมอ โดยเฉพาะในสังคมไทยนั้นหากสมาชิกไม่ระมัดระวังแล้ว อาจจะได้รับเอาภูมิปัญญาจากต่างประเทศเข้ามาโดยไม่พิจารณาไตร่ตรอง อาจจะทำให้ต้องละทิ้งภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีคุณค่าของไทยก็ได้ ทั้งนี้เพราะภูมิปัญญาจากต่างประเทศ ขณะนี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับวัตถุและเครื่องมือเครื่องใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่มีความทันสมัย ขณะที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องเกี่ยวกับชาวบ้าน ซึ่งสังคมยุคใหม่มองว่าล้าสมัย อย่างไรก็ตามการรับเอาภูมิปัญญาจากต่างประเทศเข้ามานั้น ควรมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาหลายประการ (รังสรรค์ สิงห์เลิศ, 2549) ดังนี้

2.1.4.1 เลือกสิ่งที่มีคุณค่าจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยเกิดจากการสร้างสมความรู้มาเป็นเวลาหลายร้อยปีจึงสมควรพิจารณาว่าภูมิปัญญาใดมีคุณค่าต่อการดำรงชีพซึ่ง น่าจะถือเป็นแนวปฏิบัติต่อไปก็จะเป็นประโยชน์ต่อชีวิตชาวไทยในยุคใหม่มากขึ้น ตัวอย่างภูมิปัญญาไทยที่น่าจะเลือกใช้ต่อไป ได้แก่ เรื่องปัจจัยสี่ คือ อาหาร เสื้อผ้า บ้านพักอาศัย ยานำบำบัดรักษาโรค อาหารไทยหลายชนิดนำมาจากพืชผักและผลไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่าย และยังเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพอนามัยอีกด้วย เสื้อผ้าไทย ได้แก่ ผ้าไหมและผ้าทอพื้นเมืองต่าง ๆ ซึ่งมีความสวยงามและเป็นเอกลักษณ์ให้กับสังคมไทยได้ดี ส่วนบ้านพักอาศัยแบบไทยในภูมิภาคต่าง ๆ สร้างขึ้นด้วยภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับสภาพลมฟ้าอากาศ ทำให้ผู้อยู่อาศัยมีความสุขสบาย ปัจจัยสี่ประการสุดท้ายคือการบำบัดรักษาโรคด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ ยาแผนไทยและการนวดไทย ซึ่งนอกจากช่วยบำบัดรักษาโรคได้แล้ว ยังเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายอีกด้วย นอกจากนี้ปัจจัยสี่แล้วสิ่งที่มีคุณค่าอื่น ๆ ที่ควรรณรงค์ให้คนไทยได้ใช้อย่างถูกต้องต่อไป เช่น ภาษาไทย ตัวเลขไทย ดนตรีไทย และนาฏศิลป์ไทย เป็นต้น

2.1.4.2 นำสิ่งที่เป็นประโยชน์จากภูมิปัญญาสากล

ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้กลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้วสามารถคิดประดิษฐ์อุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ประเทศไทยซึ่งอยู่ในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา จึงสมควรจะได้พิจารณาว่าวัตถุสิ่งใดที่สามารถนำมาใช้พัฒนาให้การดำรงชีวิตดีขึ้น ก็สมควรจะนำเข้ามาใช้ เช่น เครื่องจักรกล ยวดยานพาหนะ เครื่องมือสื่อสารและเครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น แต่การใช้สิ่งเหล่านี้ต้องมีจุดมุ่งหมายว่าใช้เพื่อการพัฒนาให้สังคมมีความก้าวหน้า ไม่ใช่ใช้เพื่อสนองความต้องการด้านบันเทิงสนุกสนานเท่านั้น ส่วนภูมิปัญญาด้านอื่น ๆ เช่น แฟชั่นการแต่งกาย เรื่องเกี่ยวกับความสวยงาม ศิลปกรรมและความบันเทิงต่าง ๆ รวมทั้งวิถีชีวิตแบบใหม่ การที่จะรับเข้ามานั้นควรพิจารณาด้วยความรอบคอบ

2.1.4.3 ยึดถือหลักการผสมผสานที่เหมาะสม

การที่จะได้รับประโยชน์สูงสุดและได้สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับสมาชิกในสังคมนั้น ควรจะมีความคิดที่ถูกต้องในการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยกับการรับเอาภูมิปัญญาสากลหรือภูมิปัญญาจากต่างประเทศ โดยพิจารณาเลือกสิ่งที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตไม่ว่าสิ่งนั้น ๆ จะเป็นภูมิปัญญาไทยหรือภูมิปัญญาจากต่างประเทศก็ตาม

นอกจากแนวทางการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล ทั้ง 3 ประการ ซึ่งถือว่าเป็นหลักที่สำคัญที่สุดแล้ว ควรจะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมของภูมิปัญญาสากลที่รับเข้ามาจากต่างประเทศด้วย โดยมีแนวทางในการพิจารณาเพิ่มเติมอีก 4 ประการคือ

1) การพิจารณาความแตกต่างด้านวัฒนธรรมประเพณี ในแต่ละประเทศจะมีวัฒนธรรมประเพณีของตนเอง ประเทศที่มีอาณาบริเวณใกล้เคียงกันจะมีวัฒนธรรมประเพณีที่ไม่แตกต่างกันมาก แต่ประเทศที่อยู่ห่างไกลกันต่างกลุ่มต่างทวีป ความแตกต่างจะเพิ่มมากขึ้น ซึ่งการรับเอาภูมิปัญญาจากประเทศที่มีความแตกต่างด้านวัฒนธรรมประเพณีมาก ๆ หากไม่ได้พิจารณาให้รอบคอบแล้ว อาจเกิดความขัดแย้งกันได้และปัญหาต่าง ๆ ก็อาจจะเกิดตามมาภายหลัง

2) การพิจารณาสภาพทางเศรษฐกิจ ประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลายมักจะมีปัญหาทางเศรษฐกิจ กล่าวคือรายได้มักจะไม่เพียงพอกับรายจ่ายการดำรงชีวิต โดยยึดถือแนวทางภูมิปัญญาท้องถิ่น มักจะใช้สิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นผลิตขึ้นมาเอง ราคาถูก แต่ภูมิปัญญาที่มาจากต่างประเทศบางอย่างมีราคาแพง ดังนั้นการจะรับเอาภูมิปัญญาจากต่างประเทศชนิดใดเข้ามา จะต้องพิจารณาส่วนนี้ประกอบด้วย ซึ่งจะต้องไม่มีราคาแพงจนเกินไป และควรจะใช้ประโยชน์ทางด้านการพัฒนามากกว่าสนับสนุนความบันเทิง

3) การพิจารณาด้านสุขภาพอนามัย การมีสุขภาพดีเป็นความปรารถนาของทุกคน ภูมิปัญญาที่แต่ละประเทศคิดสร้างสรรค์ขึ้นมานั้นมักจะสอดคล้องกับความสุขภาพที่ดีของคนในชาติ แต่การที่สมาชิกในสังคมนำเอาภูมิปัญญาของกลุ่มอื่นประเทศอื่นมาใช้ อาจจะทำให้ขาดความรู้พื้นฐาน ข้อควรระวังมีคระวัง และผลกระทบที่เกิดจากการใช้ภูมิปัญญานั้น ทั้งนี้เป็นเพราะสิ่งเหล่านั้นไม่ได้คิดขึ้นเอง ตัวอย่างผลกระทบด้านสุขภาพจากการนำเอาภูมิปัญญาของประเทศอื่นมาใช้ เช่น มลพิษต่าง ๆ จากการใช้เครื่องจักรและยานพาหนะที่มีผลเสียต่อสุขภาพอนามัย

4) การพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่สมาชิกในสังคมมีความคุ้นเคยจึงมักจะไม่เกิดปัญหา แต่การนำภูมิปัญญาจากภายนอกประเทศที่มีพื้นฐานชีวิตความเป็นอยู่แตกต่างกันมาใช้ สมาชิกบางส่วนไม่รู้จักกันมาก่อน หากใช้ภูมิปัญญาจากประเทศอื่นโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และขาดความระมัดระวังก็จะสร้างปัญหาตามมามากมาย เช่น ปัญหามลพิษด้านต่างๆ ดังกล่าวแล้ว ปัญหาการจราจรทั้งการจราจรติดขัดและอุบัติเหตุจราจร ปัญหาทางเศรษฐกิจจากการที่ประชาชนต้องซื้อสินค้ามากขึ้นทำให้เงินไม่พอจ่าย ปัญหาในครอบครัว ความขัดแย้งระหว่างสามีภรรยา บิคามราคักับบุตร และผู้สูงอายุถูกทอดทิ้ง ปัญหาสิ่งแวดล้อม และอาชญากรรมที่มีความซับซ้อนและทวีความรุนแรงมากขึ้น เป็นต้น

2.2 แนวคิดการจัดการป่าชุมชน

“ป่าชุมชน” เป็นคำใหม่ที่น่าสนใจเมื่อ 3 ทศวรรษนี้เอง ภายใต้แนวคิดและวิธีปฏิบัติเก่าซึ่งมีอยู่คู่กับชุมชนมานานแล้ว โดยป่าชุมชนมีกำเนิดจาก 2 แนวคิด แนวคิดแรกเป็นเรื่องการพัฒนาเกิดขึ้นหลังจากที่องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ซึ่งได้ข้อสรุปจากประสบการณ์โครงการพัฒนาชนบททั่วโลกว่า ป่าเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อชีวิตและผูกพันอย่างลึกซึ้งกับวัฒนธรรมประเพณีของคนในชนบท รวมถึงการพึ่งพาในการดำรงชีพ แนวคิดที่สองเป็นเรื่องสิทธิมนุษยชน ที่เมื่อเกิดการแก่งแย่งทรัพยากรป่าไม้ระหว่างรัฐส่วนกลางกับท้องถิ่น และป่าที่ชุมชนดูแลรักษาใช้ประโยชน์ถูกรัฐใช้อำนาจตามกฎหมายเข้าไปจัดการ ป่าที่ชุมชนใช้ประโยชน์หรือ “ป่าชุมชน” จึงเกิดขึ้นในบริบทของความขัดแย้งและความต้องการให้รัฐคุ้มครองสิทธิของชุมชน เช่น ป่าบุตตะ ป่าช้า ป่าท่าเล็ยงสัตว์ ป่าทุ่งป่าทาม ที่ชาวบ้านดูแลใช้สอยร่วมกันซึ่งเรียกรวมๆ ว่าป่าชุมชนเหมือนกัน อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์การพัฒนาป่าชุมชนทั้งสองแนวคิดต่างก็ไม่ได้หยุดนิ่งหรืออยู่โดดเดี่ยวแต่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองอย่างใกล้ชิดตลอดมา (เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์.2548) ที่ผ่านมา คำว่า “ป่าชุมชน” จึงถูกนิยามความหมายอย่างหลากหลายและแตกต่างกันไปตามกรอบความคิดที่แตกต่างกันระหว่างกรอบนโยบาย และกฎหมาย วิธีการปฏิบัติที่มีอยู่ในปัจจุบัน และกรอบของวัฒนธรรมและประเพณีที่เกิดขึ้นในภูมิภาคต่าง ๆ อาทิเช่น กรมป่าไม้ (2537) ได้ให้ คำนิยามว่า หมายถึงพื้นที่ซึ่งได้รับการจัดการโดยขบวนการของชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์ตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน

ส่วนฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) ป่าชุมชนคือ รูปแบบการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่างๆ จากป่าที่ชาวบ้านตามชุมชนในชนบทที่อยู่ในป่าหรือใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานานแล้ว โดยมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่างๆ มีอาณาเขตและกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้และยอมรับกันทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง พร้อมทั้งมีองค์กรชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรับผิดชอบด้านการจัดการอย่างเหมาะสมบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านอันเกิดจากการสะสมประสบการณ์แห่งการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ทางกายภาพและทางสังคม วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดและสะสม ภูมิปัญญานั้นมาหลายชั่วอายุคน และโกมล แพรกทอง (2535) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่า ป่าชุมชน คือ รูปแบบของการจัดการป่าไม้ ที่เอาความต้องการพึ่งพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่านั้น และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าวเป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

ในขณะที่ เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536) กลับให้คำนิยามป่าชุมชนในลักษณะของขบวนการทางสังคม ที่มีการรวมตัวกันเป็นองค์กรประชาชน หรือเครือข่ายเพื่อร่วมกันจัดการ

ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อันเป็นทรัพย์สินส่วนรวม ที่ดำเนินถึงความยั่งยืน บนฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ทั้งนี้ก็เพื่อนำเสนอแนวทางการดำเนินการจัดการป่าชุมชน ตามฐานความคิดและความเชื่อของตนเอง

แนวคิดการจัดการป่าชุมชนในสังคมไทย มีพื้นฐานมาจากแนวคิดในเรื่องในเรื่องการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลางของประเทศ มาสู่องค์กรของประชาชนที่จะมีอำนาจหน้าที่ในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง โดยประชาชนในท้องถิ่นเป็นแกนนำในการจัดการเอง ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ของประชาชนในชุมชนโดยส่วนรวม (วิญญู จรัสพันธุ์ และคณะ, 2535) ในส่วนของทักษะหรือมุมมองที่มีต่อการจัดการป่าชุมชน มีอย่างหลากหลาย อาทิเช่น เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536) มองการจัดการป่าชุมชนบนพื้นฐานของการยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร การคำนึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมทางสังคม รวมถึงความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ และการมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน ส่วนโกมล แพรกทอง (2535) มองการจัดการป่าชุมชนว่าเป็นการดำเนินการที่ตั้งอยู่บนหลักการพื้นฐานแนวคิดทางด้านนิเวศวิทยา แนวคิดการพัฒนาชนบท พื้นฐานแนวคิดของการกระจายอำนาจ และพื้นฐานแนวคิดของการใช้ประโยชน์ของชุมชน เพิ่มศักดิ์ มกราทิรมย์ (2545) มองการจัดการป่าชุมชนว่าเป็นการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการป้องกันอนุรักษ์ป่า การฟื้นฟูสภาพป่า การประกอบอาชีพเสริมรายได้จากป่า และการติดตามสภาพป่าและทรัพยากร อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) มองการจัดการป่าชุมชนของคนท้องถิ่นว่าเป็นระบบใหญ่ ๆ 3 ระบบ คือ ระบบจารีตดั้งเดิม ระบบการริเริ่มของท้องถิ่น และระบบที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก

จากมุมมองเหล่านี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงหลักการจัดการป่าชุมชน ความหมายของการจัดการป่าชุมชน องค์ประกอบของการจัดการป่าชุมชน และรูปแบบของการจัดการป่าชุมชน โดยหลักการของการจัดการป่าชุมชนนั้น เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536) ได้เสนอไว้มีอยู่ 4 ประการ คือ 1) การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร 2) การคำนึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมทางสังคม 3) ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ 4) การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน ส่วนโกมล แพรกทอง (2535) ได้กล่าวถึงหลักการพื้นฐานที่คล้ายคลึงกัน ได้แก่ 1) การจัดการป่าชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดทางด้านนิเวศวิทยา ที่ยอมรับมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ 2) การจัดการป่าชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดการพัฒนาชนบท ที่มองว่า วิถีชีวิตของคนในชนบทมีการพึ่งพิงป่าในลักษณะต่าง ๆ จนกลายเป็นจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมา จึงสมควรที่จะได้รับการสนับสนุน

ให้เข้มแข็งเพื่อการพัฒนาชนบท และ 3) การจัดการป่าชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดของการกระจายอำนาจ ที่ยอมรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในดูแลรักษาป่า

ส่วนนิยามความหมายของการจัดการป่าชุมชน โคมล แพรกทอง (2532) ได้ให้ความหมายของการจัดการป่าชุมชนไว้ว่า การจัดการป่าชุมชนเป็นรูปแบบการจัดการป่าที่นำเอาความต้องการหึ่งฟังของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการและให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าไม้นั้นเป็นผู้กำหนดแผนการควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์อย่าง ต่อเนื่องและสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชนส่วนรวม ซึ่งมีรูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศ นิเวศวิทยา เศรษฐกิจและสังคม ในขณะที่ เพิ่มศักดิ์ มกรากิรมย์ (2543) ได้ให้นิยามว่า การจัดการป่าชุมชน เป็นการดำเนินการใดๆ ที่ให้ป่าคงอยู่ และใช้ประโยชน์ได้อย่างต่อเนื่อง และยังคงรักษาความสมดุลขององค์ประกอบต่างๆ ในป่าไว้ได้ ภายใต้การป้องกัน อนุรักษ์ป่า การฟื้นฟูสภาพป่า การประกอบอาชีพเสริมรายได้จากป่า และการติดตามสภาพป่าและทรัพยากร

สำหรับองค์ประกอบของการจัดการป่าชุมชน เป็นการสะท้อนให้เห็นว่า การจัดการป่าชุมชนนั้นมีองค์ประกอบที่หลากหลายทั้งในด้านองค์กรผู้รับผิดชอบ การมีกฎระเบียบรองรับ การใช้ประโยชน์พื้นที่ รวมทั้งการได้รับการสนับสนุนจากภายนอก ดังจะเห็นได้จาก โคมล แพรกทอง (2532) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญของการจัดการป่าชุมชน คือ 1) การใช้ประโยชน์ของพื้นที่โดยประโยชน์ที่ต้องการจากป่าจะเป็นตัวกำหนดวัตถุประสงค์ในการรักษาป่าไว้ เช่น เป็นแหล่งป่าไม้เพื่อการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งแปรผันไปตามสภาพสังคมในแต่ละภูมิภาค การใช้แหล่งป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งค้ำน้ำลำธารของหมู่บ้าน การใช้แหล่งป่าไม้เป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งอาหารจะเป็นจุดร่วมที่ประชาชนจะรวมตัวกันในการรักษาป่า นั้น ๆ ไว้เพื่อการใช้สอยร่วมกัน หรือเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน 2) การมีกฎระเบียบและกฎเกณฑ์ เพื่อควบคุมตนเองระหว่างประชาชนในหมู่บ้าน การจัดการป่าชุมชนจะมีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ที่วางไว้เป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้าน เมื่อมีการละเมิดจะมีการปรับโทษหรือการลงโทษตามกติกาที่ได้ตกลงกันไว้ 3) องค์กรประชาชน เพื่อดำเนินการจัดการป่าให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ป่านั้นจะต้องมีองค์กรประชาชนที่เข้มแข็งซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของผู้นำองค์กรที่จะดูแลป่าให้เกิดประโยชน์ต่อทุกคนในชุมชน องค์กรที่ปรากฏมักจะเป็นองค์กรประชาชนที่มีอยู่เดิม เช่น องค์กรเหมืองฝายในภาคเหนือและได้ปรับลักษณะเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน ที่ได้จัดตั้งขึ้นมาใหม่ รวมถึงสภาตำบลในบางพื้นที่ และ 4) การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก การจัดการป่าชุมชนขององค์กรประชาชนในหมู่บ้านจะต้องอาศัยการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น การสนับสนุนทางวิชาการ การสนับสนุนอุปกรณ์และวัสดุที่จำเป็นเพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการป่าโดยให้ประโยชน์ได้ยั่งยืน ซึ่ง

รวมถึงการให้การคุ้มครองการดำเนินงานให้สามารถนำกฎหมายที่มีอยู่เข้ามาคุ้มครองรักษาสภาพป่าไว้ เช่น การประกาศเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่า สวนรุกขชาติ วนอุทยาน นอกจากนี้ยังได้รับการสนับสนุนจากองค์กรเอกชนในการให้ความรู้ และสร้างความเข้มแข็งเพื่อ ให้การดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้เพื่อการจัดการป่าของชุมชน

นอกจากนั้น ว่าโดยรูปแบบของการจัดการ การจัดการป่าชุมชน มีหลากหลายรูปแบบ ที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ แต่รูปแบบที่มีการพูดถึงโดยทั่วไป มี 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) รูปแบบการจัดการตามประเพณี เป็นรูปแบบการจัดการที่นำเอาอุดมการณ์ ความเชื่อ และวิถีคิดตามประเพณีมาใช้เป็นแนวในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการป่า เช่น ความเชื่อเรื่องผี การยึดมั่นในสิทธิชุมชน สิทธิการใช้และสิทธิตามธรรมชาติ (เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, 2536) ซึ่งคล้ายคลึงกับรูปแบบการจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิมที่วิญฑ์ จาร์สพันธุ์ (2535) ศึกษาและค้นพบว่า ในชนบทมีรูปแบบการจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิมโดยอาศัยระบบความเชื่อ ซึ่งรูปแบบการจัดการมีพื้นฐานมาจากความเชื่อในเรื่องที่อยู่เหนือธรรมชาติหรือหลักปฏิบัติทางศาสนาซึ่งจะมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ และคล้ายคลึงกับระบบการจัดการป่าที่อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) พูดถึงระบบการจัดการป่าของคนท้องถิ่นว่ามี 3 ระบบ หนึ่งในจำนวนนั้น คือ ระบบการจารีตดั้งเดิม ซึ่งหมายถึง การใช้จารีตประเพณีในการจัดการป่าและถือปฏิบัติกันมาช้านานแล้ว 2) รูปแบบการจัดการป่าโดยการริเริ่มของคนในท้องถิ่นหรือการได้รับการสนับสนุนจากภายนอก ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดการป่าที่เกิดจากการริเริ่มภายในท้องถิ่นเอง เพื่อตอบโต้กับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543) หรือเป็นการจัดการป่าชุมชนแบบพัฒนาโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคม ชุมชน เป็นกลไกสำคัญในการวางแผนการดำเนินงานและการดูแลรักษาป่าชุมชน เป้าหมายในการจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์และการพัฒนา การจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์เกิดจากชาวบ้านร่วมกันวางกฎระเบียบ เพื่อรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าดั้งเดิมของชุมชน กลุ่มชาวบ้านที่ทำหน้าที่จัดการป่าชุมชนอาจดำเนินงานร่วมกันหลายหมู่บ้าน จุดประสงค์ของการจัดการป่าประเภทนี้ก็เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากป่าในระยะยาวและให้เกิดประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตของคนในชุมชน สำหรับการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคมเพื่อพัฒนามักดำเนินงานในรูปของคณะกรรมการป่าชุมชน กิจกรรมดำเนินการเป็นการปลูกสวนป่าวัตถุประสงค์ก็เพื่อการสร้างแหล่งไม้พื้นในชุมชนและจำหน่ายเป็นรายได้ของชุมชน แนวคิดสำคัญในการจัดการป่าชุมชนประเภทนี้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานดั้งเดิมเพื่อช่วยเหลือแก่ท้องถิ่นนั่นเอง (วิญฑ์ จาร์สพันธุ์, 2535) 3) รูปแบบการจัดการป่าแบบประยุกต์ เป็นการจัดการในเชิงพื้นที่ที่มีความขัดแย้งค่อนข้างมาก เช่น การลักลอบตัดไม้ จึงมีวิธีการแบบอื่นมาประยุกต์ใช้กับการจัดการแบบจารีตประเพณี เช่น การบวชป่าเพื่อกระตุ้นจิตสำนึกในการรักษาป่าและเพื่อระงับข้อพิพาท

ขบวนการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า หรือการร่วมประชุมร่างกฎเกณฑ์เป็นลายลักษณ์อักษรให้อังกฤษ เป็นทางการรับรอง(เสน่ห์ จามริก และยศ ล้นตสมบัติ.2536) และ 4) รูปแบบการจัดการที่เป็น ขบวนการต่อรองทางการเมือง เป็นรูปแบบการจัดการที่เกิดขึ้นในบริบทการแย่งชิงทรัพยากรใน รูปของการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิชุมชนและการต่อต้านนโยบายของรัฐ เช่น การต่อสู้กับสัมปทานไม้ การปลูกสร้างสวนป่า และโครงการ คจก.

2.3 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เกิดจากการถกเถียงกันในระดับสากลถึงเป้าประสงค์ กระบวนการ และผลลัพธ์ของการพัฒนาในอดีต ที่มีเป้าประสงค์มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทาง เศรษฐกิจเป็นด้านหลัก แต่ในกระบวนการพัฒนาและผลลัพธ์ที่เกิดจากการพัฒนาดังกล่าว ทำให้ ถึงแวดล้อมเสื่อมสภาพลง และไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนที่คุกคามประเทศที่กำลังพัฒนาได้ การถกเถียงทางสากลระหว่างการประชุมของสหประชาชาติด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The United Nations Conference for Environment and Development-UNCED) ในปี ค.ศ.1992 คณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ได้มีการเรียกร้องให้ประเทศสมาชิกใช้ ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ส่งเสริมความยั่งยืนและไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมหลังจากนั้นการ ประชุมของสหประชาชาติในเรื่องนี้ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องอีกเจ็ดครั้ง จนได้ข้อสรุปซึ่งเป็นที่ ยอมรับกันว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นแนวทางการพัฒนาที่ประเทศต่างๆควรใช้เป็นแนวทางการ กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนารองของประเทศตนเอง และได้มีการกำหนดคำนิยามการพัฒนาที่ยั่งยืน เอาไว้ว่า “เป็นการพัฒนาที่สนองตอบต่อความต้องการในปัจจุบัน โดยไม่ไปขัดขวางการบรรลุ ความต้องการของคนรุ่นต่อไปในอนาคต” ตามคำนิยามนี้มีนัยว่า ความต้องการของมนุษย์ใน ปัจจุบันที่แสวงหาวิถีการดำรงชีวิต การทำงาน และความเป็นอยู่ ซึ่งทำให้เกิดความมั่นคงด้าน เศรษฐกิจ มีสุขภาพที่ดี และบรรลุเป้าประสงค์ที่ตนต้องการนั้น จะต้องไม่ไปทำลายสิ่งแวดล้อมและ ทำลายสวัสดิการของมนุษย์ในอนาคต

นอกจากนั้นในทางสากล ยังมีอีกองค์กรซึ่งเป็นองค์กรที่สังกัดสหประชาชาติเช่นกันคือ องค์กรด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO หรือ ยูเนสโก) ได้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาในอดีต ขาดมิติด้านวัฒนธรรม ทั้งที่วัฒนธรรมเป็นแกนกลางแห่งคุณค่าของมนุษย์คั้งนั้นทาง ยูเนสโกจึงได้ นำเสนอว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ต้องนำคุณค่าของมนุษย์และวัฒนธรรมเป็นแกนกลางในการ พัฒนาด้วยสำหรับนักคิดในสังคมไทยผู้ที่นำเสนอแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างเป็นทางการ มากที่สุดคือ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต) ท่านได้วิจารณ์แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนของ UNCED โดย

ซึ่งให้เห็นว่า ความยั่งยืนที่ได้นำเสนอมา นั้นยังคงเป็นความยั่งยืนที่มีเป้าหมายในการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก เพียงแต่ให้ลดการทำลายสิ่งแวดล้อมลงไปเท่านั้น ซึ่งยังไม่มองการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างเป็นองค์รวมและมีการบูรณาการเป็นอย่างเป็นระบบ ท่านจึงได้นำเสนอการพัฒนาแบบยั่งยืนว่า เป็นการพัฒนาอย่างสมดุล โดยมีเป้าหมายเพื่อเข้าถึงความจริงของธรรมชาติตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของสรรพสิ่ง ทั้งตัวมนุษย์ สังคม ธรรมชาติแวดล้อม และเทคโนโลยี (พระธรรมปิฎก, 2546)

สำหรับระบบการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น พระธรรมปิฎกเห็นว่า เป็นผลที่มาจากพัฒนาคน และเกิดขึ้นเมื่อระบบความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์ สังคม ธรรมชาติ และเทคโนโลยี มีความสมดุลกัน โดยเสนอแนวทางการพัฒนาระบบดังนี้

1) มนุษย์ในฐานะที่เป็นมนุษย์ ควรจัดการศึกษาและจัดสรรปัจจัยเกื้อหนุนเพื่อช่วยให้มนุษย์แต่ละชีวิตเจริญงอกงามเข้าถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ในด้านมนุษย์ในฐานะที่เป็นทรัพยากรจึงพัฒนาให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพ โดยมีสุขภาพดี ขยันอดทนรับผิดชอบ มีความรู้ความสามารถ มีทักษะ พร้อมเป็นกำลังในระบบเศรษฐกิจและสังคม

2) สังคม ดำเนินการพัฒนาโดยสร้างบรรยากาศแห่งการไม่เบียดเบียนกันบรรยากาศแห่งการช่วยเหลือเกื้อกูล พิทักษ์และปกป้องบุคคลที่มีกำลังน้อยและด้อยโอกาสให้รอดพ้นจากการถูกเบียดเบียน รวมทั้งมีมาตรการพิทักษ์ป้องกันไม่ให้คนเบียดเบียนทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3) ธรรมชาติ จะต้องให้ทำให้สังคมตระหนักว่า มนุษย์ไม่ได้แยกตัวจากธรรมชาติ แต่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ โดยอยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยสันติ ไม่ทำร้ายเอาเปรียบธรรมชาติ หรือมุ่งนำธรรมชาติมารับใช้จนจนเกินขอบเขต

4) เทคโนโลยี ควรผลิต และใช้เทคโนโลยีเพื่อแก้ปัญหาและอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น เทคโนโลยีเพื่อกำจัดน้ำเสีย ขยะ เป็นต้น และควรใช้เทคโนโลยีอย่างรู้เท่าทันและปัญญาไม่ใช่ด้วยคตาคาที่หลงใหลในสิ่งที่เป็นคุณค่าเทียมจะเห็นได้ว่า แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนของพระธรรมปิฎกนั้น ใช้หลักคิดของศาสนาพุทธเป็นแกนกลางในการวิเคราะห์และนำเสนอแนวทางการพัฒนา โดยเน้นการพัฒนามนุษย์ทั้งร่างกาย จิตใจ และปัญญา รวมทั้งการสร้างระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการสร้างสมดุลระหว่างมนุษย์ สังคม ธรรมชาติ และเทคโนโลยี ซึ่งนับว่าเป็นการเสนอแนวทางการพัฒนาที่นำเอาคุณค่าดั้งเดิมแบบตะวันออก มาทำทลายแนวคิดการพัฒนาของตะวันตกได้อย่างลึกซึ้งแหลมคม แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่มีคุณค่าควรแก่การนำมาพิจารณาและนำไปประยุกต์ในการปฏิบัติในสังคมไทยไม่น้อย

2.3.1 ความหมายของคำว่ายั่งยืนและการพัฒนาที่ยั่งยืน

อรุณ อวนสกุล (อ้างในนภัสรา เสถียรวัฒน์ชัย,2550) รายงานไว้ว่า คำว่า “ยั่งยืน” มีการกล่าวถึงอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกในการประชุมของคณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เมื่อปี ค.ศ.1987 ซึ่งมีการใช้คำว่า “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” ว่าหมายถึง “การพัฒนาที่สนองความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบันโดยที่จะต้องไม่ให้เกิดผลกระทบต่อความสามารถของคนในรุ่นอนาคตในการสนองความต้องการของตนเอง” จากคำจำกัดความของการพัฒนาอย่างยั่งยืนข้างต้น มีคำที่มีความสำคัญ 2 คำ คือ ความต้องการและคนในรุ่นปัจจุบันและคนในรุ่นอนาคต สำหรับความต้องการ หมายถึง ความต้องการอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ ทั้งในด้านมาตรฐานการครองชีพ คุณภาพชีวิต และคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี ส่วนคำว่า “คนในรุ่นปัจจุบันและคนในรุ่นอนาคต” เป็นแนวคิดที่สะท้อนความสำคัญของความยั่งยืนในแง่มีระยะเวลาที่ต้องต่อเนื่องและเชื่อมโยงจากเวลาหนึ่งไปสู่อีกเวลาหนึ่ง

จิรากรณ์ คชเสนี (อ้างในนภัสรา เสถียรวัฒน์ชัย,2550) ให้ความเห็นว่า ความยั่งยืนมีบทบาทหน้าที่ 2 สถานะ คือ (1) เป็นหลักการทางทฤษฎีที่แสดงออกมาให้เห็นถึงความเป็นห่วงการดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องต่อไปข้างหน้าและ (2) เป็นวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่ต้องการดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องและสมบูรณ์พูนสุขของมนุษยชาติ ทั้งนี้มีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความยั่งยืนที่สำคัญ 5 ประการ คือ (1) ความยั่งยืนเป็นหลักการที่รวมเอาความสอดคล้องประสานกลมกลืนที่สามารถนำไปสู่วัตถุประสงค์ต่างๆได้พร้อมกัน แต่ต้องมีกลยุทธ์ในการจัดการที่ถูกต้องเหมาะสม (2) เนื่องจากมีความไม่แน่นอนที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์และกลยุทธ์ จึงจ้องใจที่ใช้ความยั่งยืนในความหมายทั่วไป มิได้เฉพาะเจาะจง (3) เนื่องจากมีความต้องการแลกเปลี่ยนอยู่ จึงมีความตั้งใจที่จะให้ความยั่งยืนมีความหมายที่คลุมเครือ เพื่อเป็นเหตุผลสนับสนุน โครงการที่ยังมีปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม (4) ความยั่งยืนไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกสถานการณ์ แต่ขึ้นอยู่กับจำนวนประชากรพื้นที่และเวลา นั่นคือ จำนวนประชากรในอนาคต จำกัดขอบเขตพื้นที่จนถึงทั่วโลก และครอบคลุมเป็นช่วงอายุคน 200-300 ปี หรือไม่มีกำหนดเวลาเลย (5) ไม่มีมาตรวัดค่าหรือการประเมินความยั่งยืนออกมาในเชิงปริมาณ เพราะในทางปฏิบัติแล้ว สิ่งที่สามารถทำได้หรือทำไม่ได้ จำเป็นต้องใช้ข้อมูลเชิงปริมาณเป็นตัวตัดสิน

คณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The World Commission on Environment and Development) ให้คำนิยาม ดังนี้

“Sustainable development is development that meets the needs of the present without comprising the ability of future generation to meet their own needs.”

“การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การพัฒนาที่สนองความต้องการของปัจจุบันโดยไม่ทำให้สิ่งแวดล้อมเสียหายหรือเสื่อมโทรมหรือทำให้ทรัพยากรธรรมชาติลดน้อยลงไปจนทำให้คนรุ่นหลังในอนาคตซึ่งมีความต้องการของเขาอยู่จะไม่สามารถสนองความต้องการของเขาได้เต็มที่” (จุฑาทิพ คล้ายทับทิม, 2550)

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2542) ได้นิยามการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า หมายถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนมีลักษณะที่เป็นบูรณาการ คือ ทำให้เกิดองค์รวม หมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์ และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ มีคุณภาพหรือคุณค่าอีกนัยหนึ่ง คือ การทำให้กิจกรรมของมนุษย์สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ นั่นก็คือ การกำหนดแนวทางการพัฒนาจะต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านมนุษย์โดยให้คุณค่าทางวัฒนธรรมรวมอยู่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม

จุฑาทิพ คล้ายทับทิม (2550) ได้สรุปการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า หมายถึงการพัฒนาที่สนองความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบันโดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม หรือสร้างความเสียหายให้ทรัพยากรธรรมชาติจนทำให้คนรุ่นหลังไม่สามารถสนองความต้องการของเขาได้เต็มที่ กล่าวคือ คนในรุ่นปัจจุบันอยู่อย่างมีความสุข คนในอนาคตก็ต้องอยู่อย่างมีความสุขด้วย ทั้งนี้การจะเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริงต้องทำให้เกิดความสมดุลใน 3 ด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านระบบนิเวศน์โดยการพัฒนาทางเศรษฐกิจจำเป็นต้องควบคู่กับการให้การคุ้มครองสภาพแวดล้อม

ส่วนการจัดการป่าที่ยั่งยืนนั้น ITTO (อ้างในนภัสรา เสถียรชัยวัฒน์, 2550) ได้นิยามว่า เป็นกระบวนการของการจัดการป่าเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการจัดการที่กำหนดไว้ โดยคำนึงถึงการผลิตร่วมกันทั้งผลผลิตและบริการจากป่าโดยปราศจากการลดคุณค่าที่มีอยู่และผลผลิตที่จะได้รับในอนาคต อีกทั้งปราศจากผลกระทบที่มองไม่เห็นทั้งทางสิ่งแวดล้อมกายภาพและสังคม โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ส่วน คือ

1. ระบบนิเวศที่ยั่งยืน ได้แก่ องค์ประกอบที่เป็นกายภาพและสิ่งแวดล้อม หรือที่ไม่มีชีวิต (a biotic component) ที่มีความสำคัญและสัมพันธ์กับองค์ประกอบที่เป็นชีวภาพ (biotic component) ในระบบนิเวศป่าไม้แต่ละแห่ง
2. เศรษฐกิจที่ยั่งยืน โดยการจัดการป่าที่ตอบสนองต่อความเป็นอยู่ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีความมั่นคงในการดำรงชีวิต การมีปัจจัยจำเป็นต่อการดำรงชีพที่เพียงพอ การมีอาหารที่เพียงพอการมีรายได้ที่เพียงพออันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี
3. สังคมและวัฒนธรรมที่ยั่งยืน การจัดการป่านั้นต้องสร้างระบบสังคมที่มั่นคง การมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในสังคมนั้นๆ ในการจัดการป่าและรับผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม และสร้างไว้ซึ่งวัฒนธรรมท้องถิ่นที่หลากหลาย

โดยสรุปแล้ว การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงมีความหมายในลักษณะที่เป็นหลักการที่มีวัตถุประสงค์ในการดำรงอยู่ต่อไปในอนาคต โดยมีระยะเวลาที่ยาวนานเป็นตัวกำหนด จนอาจอนุมานได้ว่าไม่มีระยะเวলাกำหนดเลขก็ได้ โดยมีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นๆ ในแต่ละด้านเป็นปัจจัยในการดำเนินงานที่สอดคล้องกันและส่งผลให้เกิดความยั่งยืน เช่น การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องคือ การใช้ การฟื้นฟู การนำกลับมาใช้ใหม่หรือแปรรูปนำกลับมาใช้ใหม่ ส่วนการจัดการป่าอย่างยั่งยืนนั้น มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องคือ ระบบนิเวศในป่า เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนที่อยู่รอบๆผืนป่า เพื่อให้เกิดความยั่งยืนทั้งของป่าและชุมชน

2.3.2 กรอบแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทสังคมไทย

ประเทศไทยในระยะของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พ.ศ. 2550-2554 ได้กำหนดเป้าหมายการพัฒนาในด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักการพัฒนาแบบองค์รวม และยึด “คน” เป็นศูนย์กลางการพัฒนา โดยในส่วนของพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืนนั้น ได้มีการกำหนดไว้ในประเด็นของ การสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากร ความหลากหลายทางชีวภาพและคุณภาพ สิ่งแวดล้อม ให้สามารถรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์ทุนทรัพยากรธรรมชาติ รักษาความสมดุลของระบบนิเวศ และสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีให้เป็นฐานการดำรงวิถีชีวิตของประชาชนได้อย่างยั่งยืน การอนุรักษ์ฟื้นฟูดิน น้ำ ป่าไม้ ชายฝั่งทะเล และความหลากหลายทางชีวภาพ การสร้างความเป็นธรรมให้ชุมชนมีสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากร การส่งเสริม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและสร้างจิตสำนึกของประชาชน และชุมชนให้มี “จริยธรรม” ในการใช้และอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า พร้อมทั้งพัฒนาคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพที่อยู่บนฐานความรู้ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น การสร้างเสริมความสามารถในการจัดการของชุมชนเพื่อความมั่นคงด้านอาหารและสุขภาพ เพื่อเป็นการขยายโอกาส สร้างเครือข่าย ขกระดับภูมิปัญญาและนวัตกรรม สร้างคุณค่าเพิ่มของการผลิตสินค้าและบริการให้เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจระดับประเทศและตลาดโลกในระยะยาว

นอกจากนั้น กรอบแนวคิดการพัฒนาศาสตร์การพัฒนายั่งยืนของประเทศไทย พ.ศ. 2550-2579 ยังมุ่งให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการพัฒนาอย่างสมดุลและรอบด้านทั้งมิติเศรษฐกิจ มิติสังคม และมิติสิ่งแวดล้อม โดยมีมิติสิ่งแวดล้อม ได้มีการส่งเสริมความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม เน้นให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม (อากาศ ของเสีย น้ำ) การฟื้นฟูและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ (ป่าไม้ ดิน และความหลากหลายทางชีวภาพ) การส่งเสริมความปลอดภัยของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม โดยจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในสถานะที่ดี ส่งเสริมการกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรมและทั่วถึง และสร้างเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการดูแลฐาน

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกันของภาคีทุกภาคส่วน (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (2549-2552), <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=139>)

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกวิทย์ ฌ กลาง (2540) ได้วิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในสังคมไทยมีพัฒนาการในหลายลักษณะ ดังนี้

1. พัฒนาการของภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านทุกภูมิภาคเป็นผลพวงของการเรียนรู้เกี่ยวกับสรรพสิ่งแห่งธรรมชาติแวดล้อมแล้วปรับตัว สร้างสรรค์ขึ้นเป็นวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีพในสภาพแวดล้อมนั้นๆ และมีความผูกพันแน่นแฟ้นอยู่กับศรัทธาความเชื่อพระพุทธศาสนา รวมถึงระบบการพึ่งพาอาศัยกัน

2. ภูมิปัญญาใหม่ๆ ที่รับเข้ามาจากภายนอกมิได้เข้ามาทดแทนภูมิปัญญาดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาที่พัฒนาไว้เดิมทั้งหมดในสังคมไทยระดับชาวบ้าน แต่ในหลายกรณีภูมิปัญญาดั้งเดิมอาจจะถูกทดสอบ เลือกลง และคัดแปลงให้สามารถแก้ไขปัญหาหรือตอบสนองความต้องการในการปรับตัวตามบริบททางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และทำหน้าที่เป็นฐานรองรับภูมิปัญญาใหม่ๆ ที่เข้ามาผสมผสานต่อเนื่องไป ซึ่งเห็นได้ในเรื่องอาหารการกิน การรักษาพยาบาล การใช้สมุนไพร ตลอดจนเรื่องพิธีกรรม ความเชื่อที่นำมาใช้เพื่อรักษาคุณภาพในระบบความสัมพันธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเห็นได้จากความรู้ความสามารถในการปรับตัว โดยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมในบริบทใหม่ในการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมที่เผชิญอยู่ เช่น การจัดการกองทุนชุมชนที่เติบโตจนเป็นสวัสดิการชุมชนของคนภาคใต้ การบวชป่าบวชต้นไม้ การสืบชะตาแม่น้ำของคนในภาคเหนือ การแก้ปัญหาเรื่องน้ำของชาวอีสาน และการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนภาคกลางที่ถูกสังคมเมืองและการขยายตัวของอุตสาหกรรมล้อม เป็นต้น

3. การปรับตัวของสังคมไทยไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสิ้นเชิงแบบชุดรากถอนโคน แต่เป็นการปรับเปลี่ยนที่ยึดรากฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีพลวัตในตัวของมันเองอยู่แล้ว ทั้งโดยจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก เห็นได้จากการปรับระบบความสัมพันธ์ที่ยังคงให้ความสำคัญกับเครือญาติและชุมชนของคนอีสาน ระบบอุปถัมภ์ในรูปแบบต่างๆ ที่ยังคงอยู่ในทุกภูมิภาค การจัดช่วงชั้นทางสังคมในแนวตั้งของสังคมภาคกลางและเมืองหลวง และการปรับระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการถ่วงดุลระหว่าง “อำนาจ” กับ “อิทธิพล” ในภาคกลาง

4. ภูมิปัญญาของคนไทยมีความหลากหลายตามสภาพแวดล้อมธรรมชาติและลักษณะสังคมที่แตกต่างกันระหว่างท้องถิ่นที่เป็นภูมิลำเนาของกลุ่มชนหลายชาติพันธุ์ หลายภาษา หลายความเชื่อ ซึ่งความหลากหลายของภูมิปัญญาดังกล่าวมิใช่ความแตกต่างที่นำไปสู่การไร้พลัง แต่กลับเป็นความรุ่มรวยมั่งคั่งทางปัญญาที่เป็นพลังสำคัญในการพัฒนาถ้าเราสามารถเข้าถึงความหมายและคุณค่าแห่งภูมิปัญญาที่หลากหลายนั้นๆ ได้อย่างแท้จริง

5. การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาในระดับพื้นบ้านเป็นการสะสมความรู้และประสบการณ์อันยาวนานโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ลักษณะต่างๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ ในการปรับตัวเข้ากับทั้งธรรมชาติและสังคมมนุษย์ด้วยกัน กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติเป็นศักยภาพอันยิ่งใหญ่ที่ในปัจจุบันเราให้ความสำคัญน้อยเกินไป เพราะให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ในรูปของสถาบันการศึกษาทั้งด้านวิธีการ เนื้อหา และระบบปฏิสัมพันธ์แต่จากการศึกษาได้พบว่า กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติจะกลับมามีความสำคัญอย่างสูงในการปรับประยุกต์ให้เข้ากับเครือข่ายการเรียนรู้สมัยใหม่ในสังคมข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นการประสานกันระหว่างการเรียนรู้ในโลกที่เสมือนจริง : Virtual Reality และโลกกายภาพที่มนุษย์เรารู้จักมักคุ้นกันมาแต่เดิม

ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ งานของ สหทัยา วิเศษ (2540) ศึกษาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มฮักป่าศรีด้อย อ.แม่ใจ จ.พะเยา พบว่า กลุ่มฮักป่าศรีด้อยมีแนวคิดในการอนุรักษ์ป่าที่อยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมและใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นเครื่องมือ มีการทำกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า โดยใช้ภูมิปัญญา 3 มิติ คือ มิติที่หนึ่ง คือ เนื้อหาของภูมิปัญญาที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ มิติที่สอง คือ ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาใช้ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า คือ ลักษณะที่เป็นความรู้ความสามารถของคน และลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณี และมิติที่สาม คือ กระบวนการเกิดของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เริ่มจากกระบวนการเรียนรู้จากธรรมชาติ การนับถือพุทธศาสนา ผสมผสานความเชื่อ มีการสั่งสม ถ่ายทอด ต่อ ๆ กันมา รวมทั้งมีการปรับให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป งานวิจัยของชวลิตี ซูชาติ (2541) ศึกษาการใช้ภูมิปัญญา ชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า และระบบนิเวศเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย พบว่า ชาวบ้านมีแนวคิดยึดมั่นในวิถีชีวิตที่พึ่งพิงป่า ฮักหลักการอนุรักษ์พึ่งพิงอาศัย เคารพ นับถือ และสำนึกบุญคุณ ระบบนิเวศป่าในการผลิตเพื่อยังชีพ จึงดำรงอยู่ได้ แต่ได้เริ่มสูญสลาย เมื่อมีการพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยม แต่ท่ามกลางการขยายตัวของความเจริญในรูปแบบใหม่ ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ยังคงรักษาระบบนิเวศป่าได้ โดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านที่สั่งสม สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น งานวิจัยของ โสภิตา ยงยอด (2546) ศึกษาเรื่องการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานในการอนุรักษ์ป่าดอนปู่ตา : ชุมชนบ้านคอน

สาร-สารพัฒนา ตำบลวังแสง อำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคามพบว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าคอนปู่ตาเป็นศักยภาพของชาวบ้านในการดูแลและพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง โดยการใช้ระบบความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อผีปู่ตาศู่มีพลังอำนาจในการบันดาลให้เกิดความสุข ความทุกข์ ปกป้องภัยอันตรายจากสิ่งร้ายทั้งปวง ความเชื่อเป็นพื้นฐานของอำนาจในการกำหนดกฎเกณฑ์ และข้อห้ามต่าง ๆ ที่กำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ แวดล้อม ความเชื่อและพิธีกรรมยังเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ ผลผลิต ชาวบ้านคอนสาร-สารพัฒนาได้นำเอาความเชื่อผีปู่ตาและ พิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ตามาเป็นสื่อในการปลูกจิตสำนึกในการรักษาป่า และทำความเข้าใจกับลูกบ้านให้มองเห็นความสำคัญของป่าคอนปู่ตาและทรัพยากร จึงสืบทอดความเชื่อ และรักษาพิธีกรรมนี้ไว้ โดยต่อยอดความผูกพันทางจิตวิญญาณระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติ จนกระทั่งชาวบ้านมีความเข้าใจ และเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า และยังคงรักษาจารีตประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมเกี่ยวกับผีปู่ตาและป่าคอนปู่ตา ที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าคอนปู่ตาไว้เป็นสมบัติของท้องถิ่น งานวิจัยของสุพิศ แสนชัย (2546) ศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม พบว่า ชุมชนมีการจัดการป่าโดยใช้ แนวทางการอนุรักษ์ โดยผู้นำชุมชน และองค์กรภายนอกสนับสนุนส่งเสริมเป็นที่ปรึกษา ในส่วนภูมิปัญญาชาวบ้าน พบว่า เป็นกุศโลบายที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ด้วยการใช้อธิปไตยทางศาสนา พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้ที่ได้รับความเคารพเชื่อถือ ส่วนกระบวนการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้ เริ่มจากผู้นำชาวบ้านที่มีความรู้ความสามารถ ความเสียสละ และมีแนวคิดในการอนุรักษ์ป่า ร่วมกันศึกษา รูปแบบ ขั้นตอนการดำเนินงาน ศึกษาดูงาน ช่วยกันวางแผน จัดกิจกรรมอนุรักษ์ ป่าปลูกป่า บวชต้นไม้ ทอดผ้าป่าต้นไม้ สืบชะตาป่า การกำหนดเขตป่า มีการกำหนดป่าอนุรักษ์อื่น เช่นป่าคอนปู่ตา ป่าวัดป่า และป่าช้าในหมู่บ้าน สร้างการมีส่วนร่วม และเป็นเครือข่ายระหว่างกัน

อภิชัย ศรีโสภิต (2546) ได้ศึกษาและพบว่า ความรู้ในการจัดการป่าของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านได้สร้างและผลิตซ้ำ ผ่านระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าของชาวบ้าน ที่ได้ปฏิบัติสืบเนื่องติดต่อกันมาผ่านประสบการณ์ในการเรียนรู้ของผู้อาวุโสในชุมชน ได้ก่อรูปจนกลายเป็นความรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้าน ในการจัดการป่าเพื่อการดำรงชีวิต โดยมีความรู้ที่สำคัญที่สามารถจำแนกได้ดังนี้ 1) ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่า ดิน และน้ำ ที่มีความสัมพันธ์กัน และส่งผลไปถึงความอุดมสมบูรณ์และความชุ่มชื้นของป่าสะท้อนให้เห็นจากวิถีชีวิตในการถางป่าเพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำไร่ ชาวบ้านจะไม่ตัดไม้ใหญ่เพราะชาวบ้านมีความเข้าใจเป็นอย่างดีว่า หากไม่มีป่าก็จะไม่มีน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ก็จะไม่มี ความชุ่มชื้นก็จะไม่เกิดขึ้น

หากมีป่าก็จะช่วยลดซับน้ำป่าไม่ให้พัดพาหน้าดินที่ดีลงสู่ลำคลอง ดินก็ยังคงความอุดมสมบูรณ์ คลองก็ไม่ตื้นเขิน ฤดูแล้งน้ำหลากน้ำก็จะไม่ท่วม 2) ความรู้เกี่ยวกับชนิดจำกัดในการใช้ประโยชน์จาก ป่า ชาวบ้านในชุมชนท่าจำปา จะมีความเข้าใจอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับขีดความสามารถของป่าที่จะ รองรับการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ และใช้ความรู้นี้ในการใช้ทรัพยากรป่าอย่างระมัดระวัง เพื่อ ป้องกันมิให้ทรัพยากรในป่าต้องหมดสิ้นไป เป็นการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน 3) ความรู้เกี่ยวกับ การจับสัตว์ป่ามาเป็นอาหาร โดยชาวบ้านมีกระบวนการเรียนรู้และมีข้อกำหนดในการจับสัตว์ป่ามา เป็นอาหาร 4) ความรู้เกี่ยวกับการนำไม้มาใช้ประโยชน์ การบุกเบิกป่าของชาวบ้านในการ ดำรงชีวิต สิ่งหนึ่งที่ถือเป็นความรู้ของชาวบ้านในการจัดการป่า คือ การใช้ประโยชน์จากไม้ในป่า อย่างสมเหตุสมผล กล่าวคือ จะไม่ตัดไม้ใหญ่เลยหากไม่จำเป็น 5) ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ จากสมุนไพร การที่ชาวบ้านอาศัยอยู่กับป่า ทำให้ชาวบ้านมีการพัฒนา และสืบทอดความรู้ในการ ใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในป่าเพื่อการรักษาโรค 6) ความรู้ในกระบวนการของการจัดระบบ พื้นที่ในการจัดตั้งชุมชน ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของหมู่บ้านท่าจำปา การกำหนดพื้นที่ การใช้สอยของหมู่บ้านกับพื้นที่ป่าอย่างเป็นสัดส่วนตามวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมา เช่น แบ่งสรรพื้นที่สำคัญเป็นที่ตั้งชุมชน โรงเรียน วัด พื้นที่ทำเลื่อยสัตว์ พื้นที่สาธารณะและพื้นที่ป่า ทำให้ระบบการใช้ที่ดินของหมู่บ้านเป็นไปอย่างมีแบบแผน

นอกจากนั้น ผลการศึกษา ยังพบอีกว่า ความรู้ในการจัดการป่าที่กล่าวมานั้น เป็นความรู้ที่ ชาวบ้านในชุมชนสืบทอดและปฏิบัติกันสืบต่อมา และเป็นความรู้ที่เป็นกลไกในการดำเนินชีวิต ของชาวบ้าน ที่มีลักษณะของความเป็นกฎเกณฑ์และแบบแผนการดำเนินชีวิต และภายใต้ความรู้ ในการจัดการป่านี้ สิ่งที่มีความสัมพันธ์กับความรู้ก็คือ อำนาจ แต่เป็นอำนาจที่ประณีตที่ควบคุม แบบแผนการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ผ่านกระบวนการสร้างความรู้ที่เป็นข้อปฏิบัติของคนใน ชุมชน ชาวบ้านทุกคนที่อยู่ในชุมชนจะต้องยึดถือและปฏิบัติตามความรู้ที่ได้สืบทอดนี้ โดยมีได้มี ความรู้สึกว่าถูกอำนาจใด ๆ มาบังคับ ความรู้จึงเป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์ปฏิบัติของคนในชุมชน ผ่านระบบความสัมพันธ์ของการปฏิบัติสืบเนื่องที่ยาวนานจนกลายเป็นเสมือน "สถาบัน" หนึ่งของ ชุมชน ทั้งนี้หากพิจารณากันอย่างลึกซึ้ง จะพบว่า ความประณีตของความรู้ที่เป็นสิ่งที่เอื้ออำนาจต่อ อำนาจในชุมชนนั้น มีลักษณะที่สำคัญ คือ 1) เป็นความรู้ที่กระทำผ่านจารีตประเพณีของชุมชน ความรู้ที่สร้างขึ้นจะมีความสัมพันธ์กับสิ่งที่ประณีตประณีตประณีตของชุมชน 2) เป็นความรู้ที่ตั้งอยู่บน พื้นฐานของการคำนึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมในสังคมของชุมชน ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากป่าที่ถูกถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนจะเป็นเพื่อให้ชาวบ้านทุกคนได้มี โอกาสในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเท่าเทียมกันทุกคนมีความเสมอภาคในการใช้ประโยชน์จาก ป่า แต่ต้องเป็นไปโดยสมเหตุสมผลและไม่เป็นการทำลายป่า อันจะเป็นการกระทบสิทธิของคน

อื่น ๆ ที่จะได้ประโยชน์จากป่าเช่นกัน 3) เป็นความรู้ที่สะท้อนให้เห็นความต้องการ ที่จะทำให้เกิดความยั่งยืนในกระบวนการผลิตและการบริโภคของชาวบ้านในชุมชน คือ เป็นความรู้ที่จะทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างยั่งยืน ไม่ขูดรีดประโยชน์จากป่าจนมากเกินไป ทำให้สามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างต่อเนื่องและไม่มีวันหมด 4) เป็นความรู้ที่มุ่งในการที่จะรักษาความสมดุลต่อระบบนิเวศในป่า คือ เป็นความรู้ที่สอนให้ชาวบ้านเข้าใจความสมดุลของป่า 5) เป็นความรู้ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ความรู้ของชุมชนจะตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ชาวบ้านทุกคนในชุมชนถือปฏิบัติตาม เพราะเป็นความรู้ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชาวบ้าน การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามจึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันกับป่าได้อย่างมีความสุขร่วมกัน

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งมีลักษณะการศึกษาที่ใกล้เคียงกับการศึกษาในครั้งนี้ พบว่า มีงานวิจัยของกาญจนา สุขแก้ว (2543) ซึ่งเป็นงานวิจัยในระดับปริญญาเอก สาขาพัฒนาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ได้วิจัยเรื่อง การบูรณาการการแพทย์แผนไทยเข้าสู่ระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน มีวัตถุประสงค์เพื่อหาคำอธิบายเกี่ยวกับเงื่อนไขที่ทำให้ระบบการแพทย์แผนปัจจุบันยอมรับการแพทย์แผนไทย รวมทั้งแบบแผน และ กระบวนการบูรณาการการแพทย์แผนไทยเข้าสู่ระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพด้วยการศึกษาเอกสารและเก็บข้อมูล โดยการสัมภาษณ์ระดับลึก ผลการศึกษา พบว่า การบูรณาการการแพทย์แผนไทยเข้าสู่ระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน พิจารณา ได้ 2 มิติ กล่าวคือ มิติด้านผู้ให้บริการ และมิติด้านผู้ให้บริการซึ่งทั้งสองมิติมีความเชื่อมโยงกัน ในฐานะเป็นองค์ประกอบของระบบการดูแลสุขภาพ ทั้งนี้กลไกการบูรณาการนั้นถูกกำหนด โดยอุดมการณ์การพึ่งตนเองเพื่อการมีสุขภาพดี และฐานคิดของการดูแลสุขภาพและระบบการแพทย์ ตลอดจนนโยบายการพัฒนาสาธารณสุขของรัฐ การบูรณาการในมิติของผู้รับบริการ พบว่า มีการบูรณาการในวิถีชีวิตอยู่แล้ว ส่วนการบูรณาการเมื่อสุขภาพเสียสมดุล การบูรณาการ เพื่อการส่งเสริมสุขภาพและการป้องกันโรคนั้นถูกกำหนด โดยฐานคิดการแสวงหาการรักษาพยาบาล และฐานคิดการดูแลสุขภาพของร่างกาย ซึ่งบุคคลจะมีการปรับเปลี่ยนการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและ สารของสมุนไพร มีการประเมินภาวะเมื่อร่างกายเสียสมดุล และมีการถ่ายทอดบอกเล่าปากต่อปาก ดังนั้น การบูรณาการในมิติของผู้รับ จึงมีความสำคัญที่ก่อให้เกิดการบูรณาการในผู้ให้บริการ จากผลการศึกษา พบว่า มีการบูรณาการด้านการให้บริการคลินิก ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความไม่เท่าเทียม กันระหว่างบุคลากรด้านการแพทย์แผนปัจจุบันและการแพทย์แผนไทย ในด้านโครงสร้างการบริหาร โดยเฉพาะกรอบอัตรากำลัง นอกจากนี้ยังมีการบูรณาการด้านการพัฒนาอาสาสมัครเข้ามาสู่ระบบ การแพทย์แผนปัจจุบัน ซึ่งตัวที่กำหนดคือ นโยบายการพัฒนาสาธารณสุขและการมีส่วนร่วมของ องค์กรชุมชน ทั้งนี้ รัฐควรให้ความสนใจและ

ดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่อง โดยเฉพาะการสร้างความเท่าเทียมระหว่างการแพทย์แผนปัจจุบันและการแพทย์แผนปัจจุบัน ในด้านโครงสร้าง การบริหารงาน เพื่อให้เกิดการ บูรณาการในระบบการดูแลรักษาสุขภาพอย่างแท้จริง

2.5 กรอบแนวคิด

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาปรากฏการณ์ขององค์กรชุมชนที่รวมตัวกันภายใต้ชื่อ “กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน โลกหินลาด” เพื่อดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าโดยการประยุกต์ใช้ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับความรู้สมัยใหม่ จนประสบความสำเร็จและได้รับการยอมรับจากสาธารณชน รวมถึงการได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวในปี พ.ศ. 2544 ประเภทองค์กรชุมชนที่อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าไว้ได้อย่างยั่งยืน ทำให้ต้องการอยากรู้ว่า ชุมชน และองค์กรชุมชนมีการนำความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอะไรบ้างมาใช้ในการจัดการทรัพยากรป่า มีรูปแบบการบูรณาการภูมิปัญญาที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสมัยใหม่อย่างไรบ้าง มีเงื่อนไขกลไกอะไรบ้างที่ทำให้มีการบูรณาการภูมิปัญญาดังกล่าว และภายใต้การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสมัยใหม่นั้นมีปัญหาอุปสรรคอย่างไรบ้าง

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบว่า แนวคิดแบบบูรณาการ เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญต่อการเชื่อมประสานระหว่างมิติต่าง ๆ และต่อทุกมิติ เกือบเท่า ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นด้าน เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม การศึกษา รวมทั้งมิติด้านสิ่งแวดล้อม แนวคิดบูรณาการเน้นที่ผลประโยชน์ร่วมของมนุษย์ชนเป็นฐาน ภูมิปัญญาบูรณาการ เน้นให้ชุมชนเกิดความตระหนักในการหันกลับมาใช้ภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่ในชุมชน ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ปฏิเสธที่จะนำเอาภูมิปัญญาตะวันตกมาใช้ เพียงแต่นั่นที่การเลือกรับ ปรับใช้ ในมิติของการบูรณาการ ไม่ได้มองแบบแยกส่วน (ประเวศ วะสี, 2541, ยุค ศรีอาริยะ, 2542)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำมาเป็นกรอบในการศึกษาครั้งนี้ โดยเริ่มจากการศึกษาองค์ความรู้ที่เป็น ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชุมชน องค์กรชุมชนนำมาใช้ในการจัดการป่าโลกหินลาด จะใช้ข้อค้นพบของ อภิชัย ศรีโสภิต (2545) ที่ได้ศึกษาและค้นพบความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชุมชนบ้านท่าจำปานำมาใช้ ในการจัดการป่ามาเป็นแนวทางในการศึกษาในครั้งนี้ จากนั้นผู้วิจัยจะมุ่งเน้นศึกษารูปแบบการบูรณาการความรู้ในการจัดการป่าโลกหินลาด โดยมองผ่านแบบแผนกิจกรรมของกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน โลกหินลาดที่จัดทำขึ้นเป็นประจำทุกปี ที่สำคัญกิจกรรมเหล่านี้เป็นสิ่งเชื่อมโยงความรู้ที่มีการสืบทอดมาจากวัฒนธรรมความเชื่อผสมผสานกับความรู้สมัยใหม่ที่ผ่านหน่วยงานรัฐที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุนและมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม นอกจากนี้ รูปแบบการบูรณาการความรู้ยังสามารถมองผ่านรูปแบบการพัฒนาองค์กรสมัยใหม่ที่เป็นระบบซึ่งนอกจาก

จะต้องอาศัยความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นฐานในการพัฒนาองค์กรเพื่อสร้างจิตสำนึกแล้ว ยังต้องนำความรู้สมัยใหม่มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาองค์กรเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น รวมทั้งต้องการศึกษาปัญหา อุปสรรคที่เกิดจากการดำเนินการเพื่อให้เกิดการบูรณาการความรู้ ดังกล่าว

นอกจากนั้น ยังต้องการศึกษาถึงเงื่อนไขหรือกลไกที่ทำให้ชุมชน องค์กรชุมชน และหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องในการดูแลรักษาป่าให้ความสำคัญในการบูรณาการภูมิปัญญาโดยผู้วิจัยมองว่าเงื่อนไขที่สำคัญที่น่าจะนำมาสู่การบูรณาการความรู้ในการจัดการป่าโลกหินลาดมี 2 ระดับ คือ ระดับโครงสร้าง และระดับพื้นที่ โดยระดับโครงสร้าง เงื่อนไขที่สำคัญ ก็คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าในหลายเรื่อง เช่น ความล้มเหลวในการจัดการป่าของรัฐ ยิ่งรัฐมีอำนาจมากขึ้น ชุมชนยิ่งอ่อนแอ และพื้นที่ป่าก็เริ่มหมดไป การยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการป่าในรูปแบบป่าชุมชน รวมถึงมีการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 หลายมาตรา และนโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นที่มุ่งเน้นให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นร่วมมือกับชุมชนในการจัดการป่า ส่วนในระดับบริบทพื้นที่ เงื่อนไขที่น่าจะเป็นมูลเหตุให้มีการบูรณาการความรู้ ก็คือ สถานการณ์ชุมชนจากความขัดแย้งกลายเป็นความร่วมมือ และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน องค์กรชุมชน และหน่วยงานท้องถิ่นในการที่จะรักษาป่า โดยมีเป้าหมายคือ ความยั่งยืนของป่าชุมชนโลกหินลาด ดังกรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา ดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 2 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา (Conceptual Framework)

